ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Ч. 7—8. ЛИПЕНЬ—СЕРПЕНЬ

19[illegible]3

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
V. Річник
ЧИСЛО 7—8 ЛИПЕНЬ—СЕРПЕНЬ 1933

Пор. КІННОТИ УСС. РОМАН КАМІНСЬКИЙ
зі своєю четою кіннотчиків 1917 р.

АНАТОЛЬ КУРДИДИК

ПІХОТИНЕЦЬ

Не людина — а мідне обличчя.
Не чоло — а шолом понад брови.
Не жарини — вогні у зіницях.
І не йде — але рине, як повінь.

Через плечі реміння бронзове.
Обі руки оперті на крісі.
А широка вояцька підкова
Цілий світ на болото розмісить.

І хатина — це в нього окопи.
А багнет — побратим і товариш.
І як в жмені за дуло кріс вхопить,
То прикладом як громом ударить.

Хай регочуть жахом скоростріли
І гранати всі межі розвернуть —
Він приляже блідий, очмарілий
Як шмат сталі у челюстях дерну

Можуть танки пролізти на скиби,
Передерти загони як бурі —
Він сховався в поранену глибінь,
Він пригнувся і мязи прищурив.

— І як мотор, машина й апарат
Ніби демон по полі пройдуть,
Устає — сам — грізний як примара
І багнетом диктує Побіду!...

Стан В-ництва „Літопису Червона Калина“

з дня 31 грудня 1932

„Літопис“ почав виходити 1 жовтня 1929 р. Таким чином біжучий річник з 1933 р. це вже річник V. До кінця 1932 р. появилося разом 36 чисел, в тому три числа подвійні за місяці липень і серпень з рр. 1930, 1931 і 1932.

Редакція і Адміністрація докладала всіх зусиль, щоби журнал появлявся точно і дійсно за цілий час видавання журналу чергове число „Літопису“ було завжди в руках читачів і передплатників на 1-го кожного місяця.

При знаній загально нехоті Українців до писання споминів, редакція змогла для кожного числа впродовж повних чотирьох років роздобути від звичайних громадян — не письменників, бувших учасників минулих подій, цінні і разом з тим цікаві матеріяли, статті, спомини і т. п. В кожному числі був поміщений щораз то повніший список жерел до історії української визвольної війни. Цей відділ має не тільки велику вартість для дослідувачів історії українських визвольних змагань, але якнайкраще надається при влаштовуванні національних свят, для рефератів, відчитів — зокрема для молоді. Про це мала редакція нагоду нераз переконатися, коли зверталися до неї за порадами і з запитами щодо військово-історичної літератури.

Великі труднощі мала редакція в роздобуттю світлин, що оживлюють зміст кожного числа. Редакція користала головно із збірок Музею Наук. Тов. ім. Шевченка, а лише в малій кількости із присланих до редакції приватних збирок. Не зважаючи на заклики присилати воєнні світлини для використовування Редакції, богато цінних світлин находиться ще у поодиноких людей. Вони лежать там невикористані, а головне нищаться та зовсім пропадають.

Своєю чотиролітною працею „Літопис“ викликав серед широких кол українського громадянства живе заінтересування недавнім минулим, спонукав неодного учасника визвольної боротьби написати про пережите та переслати редакції матеріяли і документи (по використанні редакція передає їх до Музею Наук. Тов. ім. Шевченка), здобув широкий гурт прихильників і читачів.

Зате не здобув „Літопис“ потрібного для вдержання журналу числа дійсних передплатників. Правда, їх число не зменшилося, але значно зменшилася їхня платність.

Для кращого образу фінансової сторінки журналу, подамо деякі цифри:

Пересічні кошти друку о д н о г о   ч и с л а виносили в рр. 1930, 1931 і 1932:

Склад, друк і папір	зол. 1.000.—
Редакція і авторські гонорарі	зол. 300.—
Адміністрація і експедиція	зол. 150.—
Кліші	зол. 100.—
Оплата гуртом і порто переписки	зол. 100.—
Разом	зол. 1.650.—

Річні кошти видання „Літопису“ виносили пересічно около зол. 20.000.—.

„Літопис“ має два жерела вплививів: з передплати і з оголошень. В поодиноких роках вплинуло:

1930 р.	з передплати	зол. 16.900.63	
	з оголошень	зол. 785.85	зол. 17.686.48
1931 р.	з передплати	зол. 21.046.48	
	з оголошень	зол. 182.60	зол. 21.229.08
1932 р.	з передплати	зол. 17.657.54	
	з оголошень	зол. 280.—	зол. 17.937.54

Р а х у н к о в о оплачувався „Літопис“ вже в 1930 р., тому, що крім готівкової передплати, ча-

стина передплатників не заплатила повної передплати і завинила Видавництву зол. 6.365.—
а книгарні і кольпортери зол. 886.96

Разом зол. 7.251.96

Готівкою отримано зол. 16.900.63

Це дає суму зол. 24.152.59

себто на около зол. 4.000.— понад пересічні річні кошти видавання журналу. — Алеж на ділі бракувало цілих 3.000.— зол. на заплату друкарні, паперу, гонорарів, коштів адміністрації і т. п. і Видавництво на таку суму задовжилося.

В 1931 р. з передплати вплинуло стільки, що остало понад тисячу золотих на сплату коштів основання журналу в 1929 р., коли то друковано 6.000 прим. для розсилки оказових чисел і коли не було ще вистарчаючого числа передплатників. Крім того зросли в 1931 р. також борги передплатників до суми зол. 12.580.— і кольпортерів до суми зол. 3.435.13.

Число передплатників в 1931 р. з дня 31. X., подане в ч. 1. „Літопису" за січень 1932 р., виносило 1603, скількість примірників, заплачених через книгарні і кольпортерів 240. — Разом около зол. 1650.— місячного прибутку, то є стільки, скільки виносили тоді кошти друку одного числа.

В 1932 р. прибуло вправді досить поважне число нових передплатників, але разом з тим убуло стількиж давніших, зокрема адміністрація рішила стримати дальшу висилку журналу тим передплатникам і навіть членам „Червоної Калини", що були винні передплату за рр. 1929, 1930 і 1931.

Таких передплатників, які заплатили цілу належну передплату, але з ріжних причин виповіли дальшу передплату (передовсім задля браку грошей, про що заявляли адміністрацію при виповідженні передплати), було дотепер 486.

Передплатників, що самі виповіли передплату, але не вирівнали залеглости, та таких, яким адмінітрація стримала висилку, є 502. Вони винні Видавництву зол. 7.134.64.

Так убуло за весь час близько 1.000 передплатників. — В дні 31. грудня 1932 стан передплатників був такий:

Передплатників, що надплатили вже на 1933 р.	в краю	83	
	заграницею	4	87
Передплатників, що вирівнали якраз до 31. XII. 1932 р.	в краю	351	
	заграницею	80	431
Передплатників, що залягають з ріжними сумами	в краю	947	
	заграницею	43	990
		Разом	1508

Залягаючі, але ще передплачуючі журнал, винні:

947 передплатників в краю	зол. 11.954.50
43 передплатників заграницею	зол. 1.261.25
990 передплатників	зол. 13.315.75
Давні передплатники, що їм стримано висилку журналу, винні, як подано вище	зол. 7.134.64
Разом	зол. 20.450.49

Книгарні і кольпортери винні зол. 4.173.28

Таким чином Видавництво має „на людях" зол. 24.623.77

Ця заборгованість передплатників зростала з кожним роком щораз більше. А саме:

31. 12. 1929	заборгованість передплатників виносила	зол. 1.504.20
	заборг. кольпортерів	зол. 351.62
	Разом	зол. 1.855.82
31. 12. 1930	заборг. передплатників	зол. 6.365.—
	кольпортерів	зол. 886.96
	Разом	зол. 7.251.96
31. 12. 1931	заборг. передплатників	зол. 12.580.—
	кольпортерів	зол. 3.435.13
	Разом	зол. 16.015.13
31. 12. 1932	заборг. передплатників	зол. 20.450.49
	кольпортерів	зол. 4.173.28
	Разом	**зол. 24.623.77**

При кінці 1932 року адміністрація перевела перевірку коштів друку журналу та значно їх зменшила. Від січня 1933 р. виносять пересічні кошти друку одного числа:

Склад друк і папір	зол. 800.—
Редакція і авторські гонорарі	зол. 300.—
Адміністрація і експедиція	зол. 150.—
Кліші	зол. 80.—
Оплата гуртом і порто переписки	зол. 100.—
Разом	зол. 1.430.—

Річні пересічні кошти виносять таким чином зол. 17.160.

Тож колиби в 1933 р. вплинуло стількиж готівки, що в 1932 р., то не булоб взагалі недобору. А моглоб тільки вплинути, колиб теперішні постійні передплатники вирівнували хоч трохи точно біжучу передплату. Одначе коли пригадаємося вплнвам з передплати в поодиноких роках і візьмемо під увагу, що в 1932 р. в порівнанні з 1931 р. впливи значно зменшилися, а в I. півріччу 1933 р. також не бачимо зміни на краще, навпаки залеглість в передплаті зростає, то приходиться поважно задуматись над дальшою долею журналу. Його істнування в руках передплатників. Адміністрація подала в квітні ц. р. всім передплатникам стан рахунку передплати та візвала вирівнати борги. Не всі передплатники зробили це і в травні адміністрація мусіла ще два рази окремими пригадками, які коштують богато труду і грошей, звертатися до передплатників. Це також не мало повного успіху і тому поміщено на 1-ій сторінці числа 6. „Літопису" за червень 1933 заклик до передплатників. Повторюємо його тут іще раз:

— Хто не хоче, щоби „Літопис Червоної Калини" перестав виходити,

— Хто не хоче, щоби на його місці повстала пустка, якої ніякі інші видавництва не заповнять,

— Той мусить негайно вирівнати усі залеглости і заплатити біжучу передплату!

ВИДАВНИЦТВО.

За Збруч

Написав: *Павло Магас, пор. У. Г. А.*

Тихо аж глухо було в василіянському монастирі в Михайлівці. Лиш вороння, що загніздилось у верховіттю старих монастирських лип, переривало тишину шумом своїх крил та мелянхолією свого безустанного кракання. Ціла природа немов завмерла під подихом гарячого проміння червневого сонця. Тяжко і ліниво сунулись в поле тіні молодиць, несучих в дзбанках обід чоловікам.

З трудом пробивалась моя бричка поміж спрагненою чередою корів і блеючих овець, що вертали з толоки до дому, залягаючи цілу ширину вузької, сільської вулиці. Здалека покрикували малі пастушки, а зрівнавшись з бричкою вліплювали в мене свої наївні очка та довго-довго гляділи в слід за мною.

Мертвеччину обширного, монастирського подвіря перервав острий брязкіт військового запрягу, яким вїхав я через великі залізні ворота, задержуючись в тіні розложистих, цвитучих лип.

Була година одинацята і монахи входили саме до церкви на „Часи". Ігумен, побачивши мене, вийшов на зустріч розпитуючись, звідки і куди Бог провадить.

— До вас Отче в гостину — та й не сам — я лиш квартирмайстер нашої запасної батерії, яка формується, доповнюється і школиться в Ч...ві.

Ігумен попросив мене до розмовниці.

— Грізні военні операції — тягнув я дальше — пересунули прифронтову полосу в ваші околиці. Наша батерія дістала приказ вимашерувати з Ч...ва до Михайлівки. Шукаю власне відповідного місця постою і думаю, що згодитесь віддати нам свої стайні на поміщення коней, упряжі та батерійного майна.

Ігумен посумнів, довідавшись про тяжке положення нашого фронту і без найменшої застанови та опору сповнив мою просьбу.

На коридорі розніся глухий гомін монастирського дзвінка, що кликав чернечий збір на обід. Ми перейшли в рефектар.

Під вечір задуднів гостинець під тяжкими колесами мідяних пушок. Батерія вїхала в село. Собаки уїдали, дітвора вилягла на вулицю а й старики повиходили з хат та приглядаючись запорошеним, счорнілим пушкарям, сумно кивали сивими головами. Ми розтаборились в монастирі. Миттю розсідлали пушкарі коні, поуставляли пушки та вози і незабаром запанував в нашім обозі військовий лад та взірцевий порядок. А понад усім царював вид полевої кухні, що бухала високо в гору блідим димом, приготовлюючи на вечеру чорну каву.

На воротах і при батерії затягнено стійкових. Розпочались звичайні дні праці і вправ. Обслуга вправляла при пушках, їздці пушкарі поправляли і натовщували упряж, лічили і заходились коло коней, обозні — направляли вози, набивали на колеса нові обручі та в усім старались вдоволити строгі вимоги булавного десятника. Працюючи, слідили пильно за ходом густих, чорних, военних хмар, що безупинно натискали на наші фронтові частини та чимраз дальше відсували їх на схід. Наша лінія угиналась під вагою завдання, оплачуючи кожду пядь землі дорогою кровю.

Відгуки фронтових операцій з кождим днем ставали виразнішими, з кождим днем ставали ближчими, систематично і певно наближались до нас. Наш круг ділання ставав чимраз вужчий, а право посідання чимраз менше. Ми готовились до виїзду. Селом переїздили біля нас підводи і обози з державним майном та ріжні запасні і запільні частини. Не довго прийшлось нам ждати на приказ вимаршу. Досвіта 15. липня і ми сідлали коні, стягнули стійкових і пращались з нашими господарями. Село облягло монастир, вийшов старий ігумен. Ще хвиля, ще останній приказ команданта, ще останній перегляд батерії і врешті паде різка команда:

„Позір!"

„Батерія ходом руш!"

Рушили з місця їздні пушкарі, заколисалась товпа сільчан. Старий ігумен випрвляв нас в далеку, незнану дорогу знаком святого хреста, а з під зачервонілих повік виплинули дві сльози і покотились по його поморщенім обличчу. Плакали дівчата, плакали жінки і сивоволосі старці.

Пільними доріжками, поміж золотими ланами буйної пшениці посувалась звільна наша батерія. Зза обрію виглянуло нам на зустріч червоне сонце та усміхнулось до нас міліярдами брилянтів свіжої, ранньої роси, по якій стелився запах квіття конюшини. Високо в горі переливався радісний спів жайворонка та зливався з тонами дзвонів василіянського монастиря і грізними детонаціями гармат в тяжку, хаотичну мельодію.

Ми відступали.

Сумно похиливши голови їхали послушні приказам своєї команди і наказові хвилі.

Вечоріло, як перед нами замаячів Збруч. Пушкарі оглядались тужливо позад себе та тремтячими устами шептали нікому не чутні слова прощання.

Землю покрила аксамітна, чорна скатерть ночі. На небі не показалась ні одна зірка, не виглянув до нас блідий місяць. Ми без свідків вїздили в витичений за дня брід Збруча, без свідків опускала наша Армія береги тіснішої Батьківщини, за якої волю боролася.

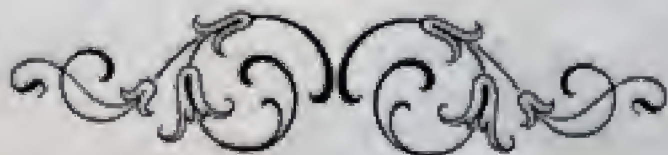

Українська військова делеґація у Вранґля

(10. IX. 1920).

(На підставі автентичних документів).

Написав: *П. М—т.*

Політична і воєнна ситуація України в червні-липні 1920 року не була сприятлива в звязку з перемогами більшовиків на обох фронтах — українськім і північнім фронті Польщі. Польща, заскочена нестриманим рухом москалів у глибину її території, що створювало безпосередню небезпеку для Варшави й на випадок здобуття її ворогом могло заважити на висліді війни, зібрала через те на своїм північнім фронті „ґрос" своїх сил, полишивши оборону Галичини Армії УНР і тільки для оборони Львова призначивши більш поважні власні сили. Між тою ґрупою, що боронила Львова й Армією УНР не було оперативного звязку, через що не могло бути мови про співділання й тому, наколиб більшовикам повелося їх розділити, що вони зрештою й намагалися зробити ударом на Стрий, то Українська Армія булаб притиснена до чеського й румунського кордонів зі всіма випливаючими з того наслідками. В передбаченні такої некорисної стратеґічної можливости Українське Командування застановилося над конечністю забезпечення собі переходу на Україну (на Херсонщину) через Румунію та над такоюж конечністю порозуміння з Вранґлем, як природним на такий випадок воєнним союзником у боротьбі з червоними.

За навязанням воєнного контакту з Вранґлем промовляло ще й те, що Польща вже в липні розпочала була переговори з більшовиками про замирення, на випадок здійснення якого треба було створити нову базу через Чорне море, на якому панував Вранґель.

Річ ясна, що Уряд УНР і командування за основну передумову порозуміння з Вранґлем вважали признання з його боку державної незалежности України. Політика Вранґля на окупованій частині України (Крим, Таврія) доводила, що Вранґель досить тверезо розцінював відношення сил і свої можливости, а посередні перемови виявили, що він взагалі охоче розпічне пертрактації з Українським Урядом про воєнне співділання проти більшовиків. Таким чином з одного боку ситуація, з другого — політичне наставлення Вранґля були підставою до рішення Уряду УНР вислати наразі військову делеґацію до нього для більш стислого виявлення його відношення до українського питання і в позитивнім випадку виявлення умов можливої воєнної кооперації з ним. Цей намір здійснено на початку серпня. Українська Військова Делеґація в складі полковників І. Литвиненка і М. Крата та сотника Блудимка, до якої вже в дорозі приєдналися сотник д-р Л. Чикаленко й хор. Роменський, виїхала до Криму через Румунію і дісталася до Ялти 25. серпня.

Морську подорож довелося Делеґації відбути на пароплаві, що віз до Криму з Румунії транспорт охотників з бувшого загону Бредова. Вже підчас розмов з тими охотниками побачила Делеґація, що:

„1) лише незначний відсоток офіцерів російської армії ставиться отверто вороже до України, 2) всі без винятку жалкують про війну з Україною в 1919 році і обвинувачують за неї ґен. Денікіна та його сподвижників, 3) битися з нами російська армія не буде, бо на 50 проц. складається з українців; це розуміють навіть найзавзятіші російські шовіністи; 4) інформацій про нашу армію росіяне не мали ніяких, що видно з того, що питали — развє существует ваша армія?..."

Загальний настрій серед тих охотників був не тільки для України прихильний, але вони не ховаючися, говорили:

„Нас тепер не обманут, єслі нас будут посилать в бой протів украінцев, то ми по-

Поручник кінноти УСС. Роман Камінський згинув 1917 р. під Потуторами.

вернем штики против тех, кто будет іздавать етот пріказ",

були однак і такі, що говорили:

„Всьо ето хорошо, но зачем ета самостійность?"*)

Після приїзду до Ялти Делеґація мала побачення з місцевими українцями — п. Горянським, головою Кримської Краєвої Української Ради і п. Гринем, секретарем Ради, які поінформували її про настрої урядових вранглівських кол щодо України та про існування в тих колах спеціяльного реферату по українських справах, який провадив знаний ренеґат ґенерал Кирей.

Дня 28. серпня Делеґація переїхала до Севастополя, де містилася головна кватира Врангля. По приїзді Делеґації на двірець до полковника Литвиненка зголосився поручник Шуйський, якого російське командування призначило було за аташе, і він відпровадив Делеґацію до призначених їй помешкань. На другий день приняв Делеґацію Кирей, причім підчас побачення жадних політичних розмов не провадилося, лише на зацікавлення Делеґації він поінформував її про становище на фронті. З огляду на те, що ґенерал Вранґель і начальник його штабу ґенерал Шатілов перебували на фронті, справу побачення з ними відкладено до їх повороту.

Тимчасом Делеґація стрінулася з деякими військовими й цивільними українцями — з ґенералом Янушевським, полковниками Богомілом та Юськевичем, з пп. І. Чорнишем та І. Леонтовичем. Всі вони згідно поінформували Делеґацію про нещирість і фальшивість Кирея, який, не зважаючи на своє українське походження, українські справи провадить на користь Росії. В приватних розмовах з цими діячами Делеґація довідалася, що воєнна ситуація не є для Вранґля блискучою і що через те він охоче піде на підписання воєнної конвенції з Україною, натомісць уникатиме всяких зобовязань політичного характеру, хоч він засадничо є схильним визнати певні права українського народу в царині національно-державного розвитку, однак лише після перемоги над більшовиками, то значить після зміцнення своїх позицій. Зі всього було видно, що у Вранґлівських колах дуже числяться з силою українського руху, але й бояться його, бояться, щоб розвиток його на теренах окупованих Вранґлем не відбився на певности військових частин. В кожнім разі такої думки були найближчі та найбільш впливові помічники Вранґля — О. Кривошеїн, що провадив цивільне управління і Ф. Струве, що керував справами заграничними. Коли 31. серпня приняв Делеґацію Кривошеїн, то справдилися всі інформації щодо його ставлення до української справи. Він виразно зазначив, що

„зараз не час провадити політичні розмови, а треба дбати тільки про те, щоб зєднатися для боротьби проти спільного ворога".

*) Всі тексти з „Докладу про поїздку Делеґації до Головної Кватири військ ґенерала барона Вранґля".

Ще яскравішу думку висловив Струве підчас приватного побачення з членом Делеґації сотником Чикаленком, якому сказав літерально таке:

„Ви й ми ясно бачимо, що зараз не час займатися політичними справами. Як говоритимемо з вами в майбутньому — залежатиме від вашої і нашої сили в тім часі".

Напочатку вересня після приїзду з фронту ґенерала Вранґля стало відомо, що перед прийняттям Делеґації у нього має відбутися нарада. Очевидно в звязку з тим Кирей запросив до себе полковника Литвиненка й запитав його офіційно, чого власне бажає собі Українське Командування. Полк. Литвиненко подав йому наступні тези: 1) визнання України самостійною державою; 2) передача Україні Чорноморської фльоти; 3) встановлення воєнної кооперації в боротьбі проти більшовиків і між іншим постачання Української Армії амуніцією та технічними матеріялами; 4) встановлення розмежуючої смуги в оперативній діяльности армій; такою смугою напочатку мавби бути Дніпро, з тим, що переходити його ані одній, ані другій армії не вільно; орґанізація української національної влади в запіллі Вранґля і нарешті — 5) Делеґація має доручення виявити умови воєнної співпраці з боку Вранґля. На запитання Кирея, чи Український Уряд визнає Вранґля начальним вождом союзних армій, полковник Литвиненко відповів, що по тому питанню інструкцій не має.

На другий день після цього побачення І. Чорниш переказав Делеґації, що Кирей сказав йому, що не знає

„чи допускати Делеґацію до Вранґля, бо вона привезла такі умови, що з нею все одно до нічого не добалакаєшся".

Після наради, про перебіг якої Делеґація знала від її учасників, Вранґель призначив урочисте приняття на 10 вересня. Опріче Вранґля підчас приняття були присутні: ґенерал Шатілов, Кирей, Вязмітінов (військовий міністр у Вранґля), Кривошеїн і Струве. Полковник Литвиненко виголосив привітальну промову, на яку Вранґель відповів такими словами

„вы знаете, что я отмежевался от политики своих предшественников. Я считаю, что все, кто борется с большевиками, должны объединиться и это будет залогом успеха и победы. Про политику сейчас говорить несвоевременно, но вы знаете, что я заключил союз с Доном, Кубанью, Тереком и Астраханью, признавши их самостоятельность во внутреннем управлении краем. Я сознаю, что Украина должна вполне самостоятельно решить свою судьбу".

Після цього Вранґель зазначив, що він негайно літаком вишле до свого представника в Букарешті ґенерала Геруа розпорядження допомогти перетранспортуванню з Відня через Румунію до Коломиї для Української Армії 3.000.000 мушкетних набоїв та накаже йому увійти в контакт з українським представником ґенералом Дельвіґом. Далі він зазначив, що сподівається після воєнної згоди дійти й до політичного порозуміння

з Українським Урядом. Кривошеїн тоді подав репліку, що з руки російського командування і уряду буде все зроблено для порозуміння з Українським Урядом, але він не має певности, що буде уступливим і Український Уряд. Врангель на це сказав, що він оптиміст і вірить, що дійде до згоди. На цьому приняття закінчено.

Наступного дня Делеґацію запросив до себе Шатілов. Він в імені Врангля висунув такі бажання: 1) признання Врангля начальним вождом союзних армій; 2) не встановлювання розмежуючої смуги між арміями, бо хоч російське командування передбачає операції в напрямку на Харків, то всеж воєнна обстанова може створити потребу пересування резерв по правому березі Дніпра; для них засадничо булоб дуже бажано, щоб Українська Армія простягнула свій фронт від західнього до східнього кордону України; 3) російське командування не зацікавлене в існуванні російської влади на Україні, але там, де є його війська, вся влада повинна бути в його руках; очевидно на таких самих підставах — російське командування на це згори погоджується — коли Українська Армія перебувалаб на території російській, то на той час на тій території влада повиннаб була бути українська.

На цьому перемови скінчено і 14 вересня Делеґація на американськім міноносці відїхала до Констанци.

Як відомо, ситуація не дозволила здійснити воєнну конвенцію з Врангелем.

Делеґація підчас свого перебування в Криму зібрала цікаві відомости про український рух тощо, які не буде зайвим для історії зафіксувати.

Щодо українського руху в Криму і зокрема в Севастополі. Отож в Севастополі існувала тоді українська ґімназія ім. Т. Шевченка, заснована заходами місцевої української кооперативи; директором ґімназії був п. Коломиєць. Головою Севастопольського Українського Гуртка, до якого входили вже згадувані Янушевський, Богоміл, Юськевич, Чорниш, Леонтович, був п. Шевченко, який належав до партії хліборобів-демократів. За ініціятивою Гуртка Вранґель видав був декляраціо-відозву (на жаль не вдалося ніде її розшукати), в якій вперше в російських урядових колах вживалося слова „Україна". У вересні Гурток заснував був Український Клюб.

В Балаклаві з ініціятиви Галичан засновано „Галицько-Українську Збірну Станицю", яка сформувала невеликий відділ, що в складі Дроздовської дивізії був „ударним". Старшина і козаки Станиці провадили поважну культурну роботу в околицях Балаклави і в дивізії.

Делеґацією дуже цікавилися військові представники держав Антанти, Польщі, Румунії, Японії та Америки і мали з нею кілька побачень. Особливу прихильність виявляли Японський та Американський аташе. Відвідали Делеґацію і чужоземні кореспонденти.

Армія Врангля в тім часі складалася з 2 піхотних і кінного корпусів, всього налічувала вона до 6.000 багнетів і 2.000 шабель, 100 гармат, 23 літаки, 19 танків, 30 автопанцирників. В армії було понад 50 проц. українців, до 30 проц. козаків — донців, кубанців, терців, і 20 проц. росіян та інших.

„У телефона"

Написав: *Олесь Вистренко.*

Було це осінню 1919 року. Наш тифом здесяткований фронт проти Денікіна тягнувся попід м. Липовець. Штаб III-го Гал. Корпусу був в Липівци. Тодішний фронт це були радше тут і там повиставлювані застави. Забезпека для тилових частин і команд фронтових формацій була слаба...

В той час лучалися випадки, що наші телефонічні розмови, а спеціяльно оперативні накази підслухували ворожі нам чинники головно Москалі. Щоб утруднити орієнтацію підслухувачів, рішила Начальна Команда Галицької Армії позначити команди корпусів та бриґад (а здається і куренів) назвами гір і рік так, що всі команди мали свої псевдоніми. Тими псевдонімами мали команди послуговатися в телефонічних розмовах... Команди корпусів і бриґад примінилися негайно до наказу...

Одного вечора викликав наш корпусний (III-го корп.) телефонічний референт сот. Ігнатенко якусь нашу команду бриґади... Зголосилася. Зачали розмову. Нараз сот. І. уриває розмову і слухає. По хвилині питає російською мовою: „у телефона?!" і знов слухає... Слідують російські потакування в роді: да, да, верна, рад старатья ваше і т. д.... Ми присутні, здивовані цим всім, дивимося на сот. І. Він мімікою дає нам знак, щоб не відзивалися, а сам дальше говорить. Його голос помітно змінений. В ньому відчувається зденервування... Сотник робить записки. Місцями запитує, чи вірно записав. Дещо повтаряє чистою російською мовою. Ми глядимо всі здивовані на себе, то на сотника.

Нарешті розмова кінчиться. Сотник І. одним душком рецитує поздоровлення „його високому благород'ю" по всім приписам військової етикети бувшої царської армії і відкладає апарат... Він дуже схвильований, той все так спокійний флеґматик... Коли прийшов до себе, оповідає нам, в чому річ: він говорив з командою II-тої (він тоді був заподав) Добровольчеської частини. Сам він був в рос. царській армії старшиною — він був Наддніпрянцем — тож зорієнтувавшися моментально підчас розмови з нашою частиною в ситуації, зрозумів, що якимсь чином дістав пряме получення з ворожою частиною і попробував щастя використати цю нагоду для наших оперативних цілей.

Велику прислугу в тім випадку зробило те переіменування наших команд, бо ворог не зорієнтувався, що це говорили галицькі військ. частини, котрі скрилися під свої псевда „Карпати“ чи „Бескид“... Маневр сот. І. вповні удався. Ми мали в руках операт. наказ ворога, котрий сот. І. на підставі пороблених записок зложив та предложив негайно нашому начальникови штабу. Наша команда зуміла цей приказ відповідно використати...

Цей один випадок в деякій мірі ілюструє, серед яких обставин доводилося воювати нашій Армії на Вел. Україні.

Рік в Холодному Яру

Написав: *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

Наближався кінець зими. Положення не змінювалось. Незначні відділи червоних приборкували села за Чигирином, за Дніпром, по той бік залізниці, коло Черкас, „випомповуючи“ хліб і зброю. Одначе ці акції не були широкими і значного успіху не мали. Доносилися чутки, що якесь село замісць хліба давало „товарищам“ „по шапці“ і його облишали в спокою. Щодо нашого району — то більшовики здавалося забули про його існування. Обі „республики“ — тепер вже „чорний“ Чигирин і жовтоблакитний Холодний Яр, залагоджували свої внутрішні справи, перевіряли розподіл землі, видавали ліс на побудови. Зносини між селами обох „орієнтацій“ по старому залишалися гостро перерваними, але якихось активних ворожих виступів не було.

Селянин з Михайлівки привіз до Мельників „новину“, що на власні очі бачив в Камянці кількох холодноярців з Чорнотою, які розганяли базар і відбирали вивезені селянами на продаж продукти. Це його не на жарт налякало, бо ж його „міліціонери“ знали, що він в Холодному Яру був. Дядько трохи переборщив оповідаючи, що вони навіть ловили його і що він насилу утік. Чутка про те, що кількох улюблених хлопців утекли до більшовиків, викликала страшне обурення селян. Хитріші здогадувались, що тут „щось не так...“, але своїх здогадок не висловлювали в голос.

Що два-три дні приїзжав до Чучупаки в ночі звязок від Чорноти. Наша „міліція“ була на висоті свого завдання. Андрій вже вспів отримати нагороду від комісаря залізниці за те, що немилосердно приборкував на стації озброєні банди матросів-спекулянтів, які возили з Одеси сіль до Москви і Петрограду. Ці „купці“, обвішані револьверами й бомбами, хозяйнували на залізниці, розганяючи відділи чека по „барьбє с спекуляцієй“. Але в Камянці несподівано натрафили на „міліцію“, яка замісць того, щоб розбігатись, як жидки-чекісти, перед піднесеною бомбою — гатила по „братішках“ сальвами.

У хлопців „свербіли руки“ на братішек-матросів, які всюда хвастали тим, що вони „посадили на престол“ Леніна і Троцького... Совітське начальство, яке тремтіло перед тими матросами, було дуже задоволене, що має таку „надійну“ і відважну міліцію, а відібрані револьвери і ґранати (часом і сіль) потихенько були перепачковувані до Холодного Яру.

Чорнота передав нам, що по залізниці проходять значні військові частини, які направляються на боротьбу з „петлюровскімі бандамі“ Омельяновича-Павленка.

Під кінець лютого надбігла вістка, що між Черкасами і Смілою з'явилися в значній кількости червоні частини, які пересуваються в нашому напрямку. Відомості ті підтвердили Гриб і Боровицький отаман Солонько, які приїхали до Чучупаки. Солоньковї розвідчики довідались, що більшість надійшовших червоних частин прибула щойно з Московщини і в місцевих обставинах орієнтується зовсім слабо. Ідуть „на усміреніе бандітского отамана Коцура“. Коли ми, зібравшись у вечері у Чучупаки, обговорювали положення — приїхав ще Лубенський отаман Пономаренко. Привіз останні відомості. Після сьогодняшньої ночівки червоні, в кількості чотирьох полків піхоти, двох полків кавалерії і двох дівізіонів артилерії — вирушили шляхами на Побережжа. Очевидно йдуть на Чигирин, обминаючи наші ліси. Постановлюємо, щоб на другий день зібрати в ліс чоловіка пятьсот кращих боєвиків, щоб мати готове ядро на всякий випадок і не зачіпаючи червоних — слідкувати за їх рухом.

Отамани, які приїхали, залишилися ночувати в Мельниках. Варту в селі підсилили. В ночі прибіг звязок з Медведівки: в Трушівці за Тясмином прийшов полк з батерією і розташувався доночовувати. Через міст на цей бік переїзжала кінна розвідка і вернулася назад. Раненько збираю до Чучупаки з десяток ближче мешкаючих кіннотчиків. Приїхав Ханенко. Поснідавши, вибираємося всі гуртом на лісничівку Кресельці. Зза Чигирина знову почулася гарматна стрілянина. Червоні брали Коцура в роботу з двох боків. День видався теплий і погожий. Їдемо трійками. В першій трійці Василь і Петро Чучупаки і Солонько. В другій Семен Чучупака, Пономаренко і я. В третій Олекса Чучупака, Гриб і Ханенко. Позаді хлопці кіннотчики. Настрій у всіх чудовий. Всю дорогу весело жартуємо й сміємося. Отаманова англьо-арабська „Зірка“, капризна й уперта, як панна-аристократка, весь час кру-

титься і псує нам лад. Постоявши ніч з моїм „Абреком" вона відчула до нього глибоку симпатію й весь час поривається стати поруч нього. Під загальний сміх, відтискаємо Солонька на самий зад „за бунчужного" і я виїзжаю у першу трійку.

Пономаренко, якому „Зірка" роздерла сідлом штанину, „лається" з отаманом.

— Казав тобі Чорнота — застріль „Зірку", або продай у Цвітну горшки возити, бо пропадеш через неї, — добру раду тобі давав...

Отаман ласкаво погладив свою любимицю по шиї, не передчуваючи, яку послугу вона зробить йому за пару годин:

— Я на своїй „Зірці" ще в Київ в'їду...

На Кресельцях розташовуємося „як в дома". Небезпеки тут не може бути жадної. Звідки б не надійшов ворог — нас попередять.

Розсилаю кілька кіннотчиків, сповістити сотників, щоб після обіду — виводили непомітно вибраних людей до лісу. Посилаю також зібрати на Кресельці кіннотчиків з хуторів і села.

Петро Чучупака, Гриб і Солонько завели своїх коней до стайні — решту коней поставили на дворі коло кошів. Дівчата принесли коням сіна. Замовляємо у лісника обіди і розположуємося в хаті дожидати, поки почнуть збиратися люди. Закладаємо дві партії в „підкидного дурка". Через якийсь час прийшла з села жінка і каже, що чула, що в Медведівці повно більшовиків. Чутка мало правдоподібна — бо Медведівка би нас сповістила. Отаман каже, що треба комусь поїхати до Медведівки й довідатись, чи більшовики виступили вже з Трушівець. Рівночасно треба привезти фіру сіна з закупленого штабом у Медведівці запасу. Поїхати викликається кількох охотників. Жартуючи, тягнемо жеребки і їхати припадає мені. На всякий випадок передягаюсь у позичену у „бісової віри дитини" Гані дівочу одежу, залишаю у неї черкеску, шаблю й карабін і заховавши в кишені револьвери і ґранати, від'їзжаю на санях до Медведівки під веселий сміх всього гурту. В Медведівці посилаю селянина накладати сіна, а сам йду збирати відомості. Медведівський отаман уже підготовив людей для виходу в ліс. Більшовики вирушили рано з Трушівець на Чигирин, але перед моїм приїздом перебігло тясминовими плавнями кілька трушівецьких хлопців з відомістю, що в село вступила нова частина, яка відпочиває і має теж вирушати. За мостом і Тясмином, рівнож як і за всіма шляхами пильно наглядають медведівські стежі. Господаря сіна не було з ключем від хліва вдома. Поки його знайшли, поки наложили — пройшло з годину часу. Збираючись виїзжати назад — балакаю з медведівським отаманом, який дав уже наказ своїм хлопцям маленькими гуртками виходити балками до Холодноярського лісу. Каже мені, що з півгодини назад за Мельниками було слабо чути якусь стрілянину і що він післав на санях чоловіка довідатись. Висловлюємо здогадки, щоб це могло бути, але в цей мент підскочив верхи селянин з Мельників, блідий, схвильований:

— Скоріше на допомогу! Більшовики у нас в селі. Отамана вбили. Петра й Солонька піймали живими. Підпалили Чучупакову хату й шукають по селі добрих коней... Наші хлопці збираються балкою та городами до лісу і на хуторі, а ви вдарте з цього боку. Треба не випустити, вирятувати хлопців...

— Які більшовики, де вони взялись?

— Чорт їх знає, звідки взялись — кіннота, чоловіка двісті. Як би ж то було знати, а то тепер поставили на вулиці кулемети — не можна й зібратись.

Отаман наказав подати трівожний дзвін. Передягаюсь і через 10—15 хвилин, як тільки збіглось чоловіка двісті — вирушаємо з трьома кулеметами балкою на Мельники, підсиливши сторожі в бік Трушівець. За першими хатами зустрічаємо ворожий роз'їзд, який давши кілька пострілів — повернув чвалом назад. Бігом, розсипаючись лавою по балці і огородах, поспішаємо до центру села. Добре, як ворог почне відходити на ліс — там його зустрінуть мельничани. По обох боках вздовж села високі схили балки. Дорогу на Головківку — відріжуть ті, що збираються на хуторах. Та й сама Головківка — зустріне вогнем.

З хат вибігають і приєднуються до нас озброєні селяни. З протилежного боку села — розлягається стрілянина. З гори, з правого боку роздалися стріли. Заклекотіло два кулемети. Що це? Невже надіспіли Лубенці і ворог оточений?! До середини села ще з кільометр... Серце нетерпляче рветься. Вибігаємо за поворот балки і бачимо на горі дві кулеметні тачанки, які бють по селі. З села до них підіймається через город зустрінутий нами роз'їзд. Піднявшись на гору, кіннотчики дали кілька стрілів в наш бік і разом з тачанками — зникли за обрієм. Назустріч нам вибігає ґрупа Мельничан з Чорноморцем. Ворожа кіннота захопивши з собою полонених Петра Чучупаку і Солонька — несподівано заграла збірку і виступила з села вузенькою бічною доріжкою, яка вилася через подвірря і городи і вела на Худолільську дорогу і до моста через Тясмин. Стаємо перед загадкою: Як попала ця кіннота до Мельників і заскочила так несподівано наших на Кресельцях? Чому виступила з села, не очікуючи, поки знесуть харчі і вівса, які замовила селянам знести, покинувши те, що вже знесли, коли ніхто по ній не стріляв?

Звідки нарешті довідалася, що єдиний шлях для відступу — це ця непомітна для немісцевого доріжка? Що ця доріжка веде на шлях, яким можна злучитися з своїми по той бік Тясмина?

По схилові і по горі з протилежного боку бігла лава Мельничан. Загинаємо крило і теж вибігаємо на гору. Далеко вже, повною ходою віддалялася в напрямку моста ворожа кіннота, увозючи з собою дорогих нам невільників. Деякий час горячково стріляємо їйназдогін і стаємо безпорадні. Пішки кінноти не здоженеш... Стає гірко від думки, що ми мали час і змогу з Медведівки перерізати їй шлях.

Пригноблені вертаємо до села...

Над Чучупаковою хатою в'ється дим — догоряє покриття. В задимлених сінях, присипаний нападавшою з горища чорною золою, в одній білизні лежав отаман Василь Чучупака. Руки широко розкинені. Уста й сіроблакитні очі — широко розкриті. Здавалося, що вся його струнка юнацька постать застигла в могутньому, нечутному крикові, — чи то перестороги, чи протесту, що догоряє рідна стріха, що обличча, після смерті вже, вкрили синяки від ударів кольбами... Збоку, на щаблеві драбини, теж покрита грубими, чорними цятками золи, сиділа заломивши руки старенька Чучупачиха. Обличча біле, як крейда. Широко відкриті, сухі, застиглі в якомусь дивному виразі очі — втоплені в обличчі мертвого сина... Безкровні уста нечутно шепчуть — повторюють якесь слово...

Забалакую до неї — але вона нічого не чує, не помічає стоячих на порозі людей...

Старий Чучупака, сумно похитуючи сивою головою, стоїть по другій стороні, похилившись на одвірок. Згорблений, прибитий, з безсило звисаючими руками... Якийсь час не звертає на нас уваги, потім повертається до мене:

— Чи Олекса — живий? — питає несподівано спокійним голосом.

Не знаючи, що з Олексою — машинально відповідаю, що живий.

Старий випростовується і блискає з під сивих брів очима:

— Прокляті!... Привезли мертвого, здерли одежу і кинули до сіней: Получайте — кричать — свого бандита! — А Петро біболаха — на возі, дротом весь обкручений, — не журіться — каже до нас — вмираємо за Україну з чистим сумлінням... Не кажіть покищо нічого дочці... Так деж там! Прибігла Ганя з Лідою... А ті сукіни сини нарочито: „Полюбуйтесь, полюбуйтесь... зараз за селом розстріляєм...". Ганя в крик... а дитина вхопила за полу і ніжками тупотить: „Не дам батька!" — Тай годі... Старший кацапюга — відкинув її ногою тай командує: „Заганяйте всіх в середину та запалюйте хату!" Замкнули нас усіх у коморі і — запалили... Чуть не подусилися від диму, поки люди випустили... А з ними на коні, за провідника був отой кацапчук з Жаботина, що в осени на Кресельцях в парні обідям гнув... Отут в сінях старший гроші йому давав і дякував як відпускав до дому...

Стоячий на порозі козак-мельничанин схвильовано вдарив рукою до поли:

— Федька Пєсков!... А ми ж його перестрівали в лісі, як їхав назад... Питаємо, де був — каже — приїзжав на Кресельці спитати, чи нема ще роботи, та хотіли більшовики коня забрати — насилу випросився... Ми й повірили! А — чорт! В руках був і випустили!

Коло дверей зібрався вже чималий гурт людей. Кілька дівчат плакали, заглядаючи у сіни. Стискаючи нервово рушницю, стояв недалеко сусід Чучупаки — дядько Степан, блідий, з страшним, розлюченим поглядом. У його „товариші" забрали останнього коня і знасилували двох дочок — одну підлітка.

Повертаюся до людей:

— Як знаємо, хто привів — не втече. Але хто їх попередив і вивів з села тою доріжкою?

В похмурих поглядах не було відповіді... У всіх — стало те саме запитання.

Молоденька дівчина, сирота Палазя*), яка служила наймичкою у Мельничанського богатія Сидора Гуаявого, зробила мені непомітний знак заплаканими очима і пішла на вулицю. Виходжу і здоганяю її.

— Пане Залізняк, я знаю, хто це... Це мій господар... Він дуже гнівався на Чучупаків за те, що оту найближчу ділянку з панського саду віддали старій вдові Явдосі, а не йому під нову садибу... Він же і лісу туда був навозив, щоб будуватися, а Петро Чучупака сказав, щоб забрав...

— Але ж звідки ти знаєш, що це він?

— Я чула... До нас на кватиру отой старший москаль став... Приходили до його москалі — то він казав їм, що дві години будуть стояти — коней годувати і самі обідати. Наказав, щоб варили люди обід для москалів. Вони не знали, що наші люди з рушницями до лісу вивтікують і що у нас в селі багато козаків. Хвалилися все людям: — Ми — кажуть — всю вашу банду в лісі перебили і переловили. А потім старший почав до мене приставати, щипати, — так я втікла з хати і заховалася в клуні за солому. Але чую — заходить до клуні господар, а за якийсь час москаль - старший. „Зачем ти міня — питає, звав?" А господар до його: „Тікайте, товариші, поки не пізно, бо біда вам буде і того — каже — сукіного сина Чучупаку відіб'ють. У нас — каже — село — сама банда. Усі з рушницями в лісі та на хуторях збираються, і кулемети — каже — вже на хуторі виставили. І на Головківку вас уже не пустять, і в Медведівці та в Лубенцях — чути — дзвонять, — як затримаєтесь — то з усіх боків почнуть вас бити. Виїзжайте отою доріжкою через городи на гору, а там виїдете на дорогу і на право до моста, а на тім боці ваші є. Тільки поспішайте, та уважайте, щоб вас з Медведівки, або Худоліїльки не напали..."

Стискаю схвильованій дівчині руку.

— Добре, Палазю, не кажи тільки покищо про це нікому...

— Я не скажу.

Повертаючись, завважую, що за хатою Чучупаки, не дивлючись на холод, сидить на призьбі в одній блюзці Ганна Єрестівна, схиливши голову на коліна. Коло неї, сховавши личко в її плече стоїть легко одягнена маленька Ліда. Відкликавши дядька Степана*), даю йому відповідну інструкцію. Потім завертаю за хату й сідаю коло Ганни Єрестівни. Розуміючи, що Петро — вже викреслений з листи живих, хоч ще живе — потішаю її, що ще не все пропало... Вона якийсь час слухає, не змінюючи пози, потім мовчки стає і взявшись руками за голову, хитаючись іде через подвірря на леваду.

---

*) розстріляна в 1922 році.

*) Загинув в осени 1920 р. в бою під Черкасами.

Ліда розгублено дивиться їй вслід і пригортається до мене:

— Батька більшовики забрали... розстріляють...

З болем притискаю її до грудей.

— Ні — ні, Лідусю! Не розстріляють.... Ми в ночі відібем...

Вся стрепенувшись — впивається мені в очі засвітившим поглядом.

— Я теж піду... відбивати...

Від Чигирина доносилися гуки великого бою. Під вечір стихло. Звязок з Головківки привіз звістку, що червоні вибили Коцура з Чигирина і він відступив у Суботівський ліс.

У вечері збираємось на хуторі. Прийшов Ханенко, Гриб, Семен і Олекса Чучупаки, два кіннотчики з тих, що були на Кресельцях. Виясню-ється, як все сталося. Червона кіннота несподівано виїхала з лісу перед самими Кресельцями. Побачивши осідланих коней і вартового козака — кинулася оточувати лісничівку. Козак дав постріл. Вискочивши з хати всі кинулися до коней. Василь Чучупака сівши на „Зірку", розігнав з ручного кулемета ворожу лаву з одного боку і кинувся на гору в корчі, крикнувши, щоб останні розбігались не купою. Одночасно вискочили Пономаренко, Ханенко, Олекса та Семен Чучупаки, і козаки. Петро Чучупака, Солонько і Гриб — кинулися виводити своїх коней зі стайні. Височенна Солонькова кобила зачепилася сідлом у дверях і притиснула разом і Солонька. Петро був у стайні. Гриб, покинувши коня, виліз поміж ногами кобили на двір в мент, коли на подвірря в'їжали ворожі кіннотчики і вискочив на мого „Абрека", який виніс його майже з рук, проніс під стрілами через розгублену ворожу лаву і за хвилину — випередив тих, що вирвалися раніш.

Червоні кинулися здоганяти по корчах. Їх на скоку стримували отаман з „Люїса" і дехто стрілами з карабінів. Вже на горі — „Зірка", почувши іржання ворожих коней — знатуриласся і потягла назад — до ворога. Отаман боровся з нею, аж поки його не оточили. „Люїс" видно затявся ще раніш. Допомогти йому ніхто не міг, бо тікаючи — всі розсипалися і за кожним зокрема гналося чоловік 10—15. Побачивши, що втекти вже не вдасться — отаман пустив собі кулю в скрань з револьвера. Перед тим крикнув так, що чули останні: „Готуй нових борців, Холодний Яре!". Солонька і Петра Чучупаку — піймали в стайні. Останні всі вирятувались. Гриб прийшов з Худоліївки пішки, залишивши „Абрека" у селянина.

Обсуджуємо положення. Не на жарт — запахло порохом... Спізненим нападом на кінноту ми себе виявили перед проходившими частинами...

Упоравшись з Коцуром — візьмуться за нас.

На другий день довідуємося від заблудившого в лісі й пійманого Лубенцями кіннотчика, що кіннота та попала до нас випадково. Вона мала йти з Жаботина на Худоліївку—Медведівку—Чигирин, і спокійно пройшлаби, як би не знайшовся в Жаботині охотник, провести її ближчими польовими й лісовими дорогами. Через це — її не помітили з Лубенець.

В цей самий день в Мельниках розійшлася чутка, що попередив і вивів з села ворога Сидір Гунявий, який боючись помсти — втік в ночі за більшовиками. Але тієї ночі в одному з заглиблень на лівому схилі Холодного Яру — був прикиданий землею і камінням труп першого Холодноярського зрадника. Через пять днів на верхівці гори Веселої — гойдався на дубі Федька Песковой із Жаботина.

Зажевріла надія вирятувати Петра й Солонька. Їх відставили до чека в Черкасах. Звязуємося з Черкаськими своїми хлопцями і пляну́ємо міцною невеликою групою охотників напасти в ночі на будинок чека, і закидавши його гранатами — визволити своїх.

Отамана поховали на цвинтарі — на горі. Ховали у вечорі без стрілів, без пісень, без промов. Понуро мовчала озброєна юрба і в тій мовчанці — без слів відчувалася велична, грізна обітниця — помсти.

(Далі буде.)

За Збручем

Уривок із споминів.

Написав: Мирослав Ковій.

Червневий відворот галицької армії в 1919 р. застав мене в 1-ому подільському полку ім. С. Петлюри в його тернопільському коші, де був я старшиною й провадив просвітній реферат. Уступаючи перед напором Поляків дійшла ціла тернопільська група, то є тернопільська окружна команда та всі формації стаціоновані в Тернополі до Скали, переправились через доволі вузкий, провізоричний міст на Збручі і вступила на зазбручанське Поділля прямуючи до малого місточка Л я н ц к о р у н я. Падав дощ і широка дорога за Збручем розмокла так, що наші вози лише з трудом сунули вперед. Цілий краєвид оповили сірі, дощеві хмари, що ще більше навівали смутку у наші і так засумовані душі.

Перед кожним виринало питання: Куда йдем і пощо? Що там діється із нашими рідніми, чи оглядатимем ще їх коли?...

Ах, не весело верстався наш шлях за Збручем! Перебувши кілька днів в Лянцкоруні після сфор-

мування з тернопільської групи XVIII-ої бриґади, опинився я, при поділі її на два курені, в курені сотника Миколи Алиськевича, мойого давного знайомого ще з тернопільської ґімназії. Цей курінь дістав приказ перенестися з Лянцкоруня до недалекого села Летави, куди ми мабуть 15-ого червня й переїхали. Тут згадаю ще, що в останніх днях нашого побуту в Лянцкоруні видав я одно число гектоґрафованого часопису „Новини“, в якім крім вступної статті й кількох новинок переважно взятих, як то кажуть, з воздуха, бож ми були цілковито відрізані від світа а наш приймач бездротного телеґрафу ловив тільки незрозумілі уривки стації Науен, було кілька сатиричних заміток на тему нашого тодішного життя й безцільної блуканини. Бож дійсно виглядало так, що ми прийшли в Лянцкорунь хіба тільки на те, щоб оберігати тамошніх жидів! Через цілий час свойого побуту наша юнацька школа мусіла ставити варту біля помешкання лянцкорунського рабіна та божниці. Це викликало невдоволення серед стрільців, а до того й харчі видавані інтендантурою гіршали з дня на день. Це все найшло свій відгомін у сатирах вміщених в згаданому числі „Новин“, що викликало невдоволення тодішного нашого окружного команданта а відтак бриґадира д-ра Ілька Цьокана людини дуже амбітної.

Як згадав я, з Лянцкоруня переїхали ми до села Летави й ждали на дальші прикази. В тому курені зібралися усі давні знайомі як сотник Алиськевич, пор. Назаревич, хор. Жила (давний У. С. С.), Тома Субота правник, що був занятий в Тернополі в мойому просвітному бюрі, сотник Кле дуже милої і приязної вдачі німець відомий із своєї бравурної хоробрости на львівському фронті, д-р Юркевич бувший теребовельський повітовий комісар, незвичайно симпатична й весела людина та інші.

Вісток не мали ми ніяких нізвідки. Вправді д-р Цьокан поїхав був до Скали розвідати про ситуацію та чомусь не вертався. Ми не знали, що діється там за Збручем, чи війна ведеться дальше, як далеко дійшли вже Поляки, як довго ми тут перебувати будемо і т. д. Кожний ходив засумований і прибитий. Звичайно темою розмов між стрільцями було вічне питання:

— Чого ми тут прийшли?

А нас було ще в курені два тисячі, бо решту, новобранців, які йшли за нами аж за Збруч, розпустив д-р Цьокан домів.

Тамошне населення відносилося до нас недовірчиво, по крайній мірі байдужно. Як ми тільки явилися в селі, рухнула в ньому вістка:

— Мядяри йдуть!...

Я сам бачив, як діти заглянувши нас тікали поза плоти. Всі мабуть були певні, що це ті самі мадяри, які за гетьмана супроводили карні відділи. Та й з першого погляду були ми подібні на мадярів, бо переважна частина наших стрільців мала ще австрійські однострої й відзнаки.

З розмов із поодинокими селянами важко було дізнатися, чого вони собі бажають. Ось тому неділь дві, були ще тут большевики. Вони недобрі були, наложили подать по 10 карбованців від святого образа в хаті — каже якийсь дядько. За гетьмана також недобре було.

— Петлюра?

— Хто його зна, що воно таке?... Ще найбільше симпатії мала Центральна Рада. Бо тоді і землю дали і стражників прогнали і керасин був ще і сіль...

З усіх розмов відносив я враження, що село бажало собі, щоби всі (включаючи сюди й нас) забралися до чорта і оставили їх у спокою або, щоби звилася, яка і не булаб, влада, коби тільки сильна, щоб раз завела вже лад. А то що місяця хто інший приходить, а кожний тільки й знає те, щоб вскубнути!...

В селі була школа й учитель Українець та церква, при якій був священиком якийсь Молдаван. Був я у неділю в церкві з нашими стрільцями. Відправа на російський лад а проповідь, яку голосив „батюшка“, була якоюсь мішаниною російсько - українсько -/церковно - словянської мови з вплетеними тут й там волоськими словами та зворотами. Дійсно важко приходилося летавському селянинови потрапити з таким проповідником як їхній батюшка у царство небесне!... Мені й нагадалася проповідь, яку чув я раз на Лемківщині! Щось подібного як і тут. Тільки там на Лемківщині „католицький батюшка“ був свято переконаний, що він говорить „етимологическим языком“..... а тут мабуть переважала думка, що „хахол такий дурний, що як і не говори до нього все таки не зрозуміє“... А це було на українському Поділлі в другому році відновлення української держави...

А були в селі і сліди большевицької пропаґанди. Тямлю, як я розмовляючи з одним молодим селянином почув від нього звичайні фрази з большевицьких відозв та вкінці запит: — а ви саме яку платформу заступаете? Хоч з очей було йому видно, що сам він не гаразд розуміє, що це за потвора ця „платформа“...

Як я опісля довідався мій розмовник був членом ради салдатських депутатів десь в Орлі за часів Керенського. Хоч також подибувались і сліди деякої національної свідомости. Пр. один дядько почав росказувати мені про Хмельниччину й про козацькі війни з Поляками, виказуючи при тому вірне зрозуміння історичних переживань нашого народу. Відношення до Москалів не було так ярко замарковане як прим. до Поляків. Те одвічне „ми з одного котьолка їли і одні воші нас гризли“ довго ще буде вибивати своє пятно на психіці й способі думання нашого народу за Збручем[1]). Зате стрічав я по богатьох хатах укра-

[1]) Ці спомини писані тому 13 літ у 1920 р. Якже скоро Москалі освідомили наш народ, що ми й вони їли вправді з одного „котьолка“ та каша, яку їли, була українська й українським салом омащена. Ну та й те ще, що й Москалі й досі ще апетит на ту українську кашу й сало... — Пр. автора.

їнські книжки, а російські тільки де-не-де і то переважно видання подільської епархіяльної друкарні. Мова подільських селян чиста українська — сказавби навіть з галицьким кольоритом.

Так сиділи ми в Летаві й ждали на якесь рішення, що з нами станеться. Аж десь в неділю 19 чи 20 червня повідомив нас курінний командант сотник Алиськевич, що після вісток наша армія перейшла до наступу й Поляки відступають на цілому фронті і що наша бригада має вертати в Галичину. І то так, що курінь пор. С а л є к а має йти по правому боці Збруча а наш має перейти Збруч і йти по галицькому боці і що десь коло Сатанова маємо злучитися разом. Рівночасно поручив сотник Алиськевич мені й др. Юркевичеви вибратися в дорогу й занятися вишукуванням кватир в тих селах, де наш курінь після програми має задержуватися. Ми й не гаючись довго вибрались в дорогу моїм візком раді, що вертаємо до „своїх". На другий день в понеділок були ми вже в Чабарівці біля Сидорова, де мали бути приготовані перші кватири для нашого куріня.

Австр. „інтриґа" і листопадовий переворот

Написав: *О. Думін*

„Мало що не кожде слово, а вже певно що пару рядків треба підчеркати оливцем як найзвичайніший фалш" — отці слова польського маршала Пілсудського, звернені на адресу історії польської війни ґен. Кукеля, можна ще з більшим правом прикласти до всього, що писалося й пишеться польськими історикaми, мемуаристами і публіцистами про ґенезу українського листопадового перевороту. Серед множества окремих праць, нарисів, спогадів і статтей на цю тему не має здається дотепер ні одної річи, якої автор завдав би собі хоч дещо труду критичніще розглянутися в цій складній політичній дійсности, що попередила український збройний виступ, проаналізувати те підложе, на якому зродився український листопадовий чин. Всі вони пішли по найвигіднішій дорозі насилування фактів через втискання їх за всяку ціну в загально приняту формулу „пруської перфідії" і „австрійської інтриґи", тобто зовсім безпідставного погляду про покровительство Українців Берліном і якусь спеціяльно їм прихильну політику Австрії переслідуючу не так користь української справи як шкодження пол. інтересам. Взагалі в цю справу внесли пол. історики, мемуаристи і публіцисти стільки субєктивного елементу, підійшли до них з такими катеґоріями основаними на упередженню, що дійсно в ними написаному ледві чи остается щонебудь не підчеркнуте олівцем. Діло тут маеться по части з несвідомостю але в більшости зі свідомою тенденційностю.

Розміщування фактів і подій в перспективі спеціяльної будьтоби доброзичливости австр. правительства до Українців має створити ілюзію, що і весь український визвольний рух, всі його прояви як політичні так національно-культурні чужі і незрозумілі „руській" масі а реальний вислів бажання і волі українського народу знайшовший свій вислів в акті 1. листопада 1918 р. — це тільки епізод заранжований посторонніми силами і горсткою працюючих по вказівкам тих сил українських „проводирів". Спеціяльно улюбленою серед пол. суспільности стала байка про останні жовтневі дні 1918 р., на тлі котрих оформився конкретно таєний українсько-німецько-австрійський заговір з австр. Начальним Командуванням Армії (АОК.), ґен. Пфефером і намісником ґр. Гуйном з одної і Українською Національною Радою з другої сторони, наслідком котрого була нібито видача українським військам Львова і цілої Сх. Галичини. Цей „факт" пол. мемуаристика і публіцистика роздувши його до великих розмірів і освітливши ярко рефлекторами сторонничости і перекручування, поставила во главі доказів на правдивість догми австр. українського союзу проти Польщі.

В закордонних побідних кругах Антанти в умовинах воєнної психози, ненависти і жадоби пімсти на Німеччині і Австрії леґенду про залежність укр. національного руху від Берліна і Відня вмовити не представляло ніякої трудности. Навпаки вона знайшла прямо ідеальний ґрунт. Дотогож голосні обвинувачення Українців в ґерманофільстві були знаменитою нагодою заглушити свою, ще до недавна так голосно звенячу confession de foi настроєну на ноту „Пани Тобе па не стоїми"... З тавром пруcько-австр. інтриґи перейшла українська справа перед париський світовий трибунал і віддання Польщі мандату для ліквідації цеї здогадної німецької опірної точки на Сході було тільки льоґічною консеквенцією тих поглядів і понять. Антантська, а зокрема франц. дипльоматія запопадливо схопилася за бичі і скорпіони сплетені пол. пропаґандою на український рух. Ще легше цю леґенду засвоїла собі польська суспільність призвичаєна вже з давна бачити в історії не magistr-y vitae а засіб для піддержання своїх патріотичних емоцій.

Нам звичайно байдуже, в чому смакує пол. публика, як приймає вона ці чи інші історичні факти, але з ріжних причин варта всеж таки приглянутися тим закидам, що дотичать передісторії укр. листопадового перевороту і ролі, яку в йому дійсно відіграли австр. державно-військові чинники.

Вузькі рамці отцеї статті одначе не дозволяють, хотяй як булоб це бажане, ближче лисувати авст. політику супроти Українців до світової війни. Про неї слід тільки сказати найзагальнійше, що почавши від 1850 р. її напрямні установляли

не національно-політичні інтереси українського народу а навіть не державні інтереси самої австр. монархії а майже виключно пол. політичні інтереси і пол. побажання. Австр. правительство від 1873 р. не важилося в укр. справі зробити жодного кроку, не сміло задовольняти найскромніших і найслушніших укр. постулятів, коли в тім добачили Поляки нарушення свойого „стану посідання". Так призвичаїлися австр. державні мужі трактувати не укр. питання не як на справу державної ваги а як на „polnische Hausfrage", на пол. домашнє діло в розумінню його приналежности більш до компетенції не центрального правительства а пол. управи краю. На початку 20 ст. під впливом надзвичайного росту і зросту сили укр. руху і австр. правлячі круги почали собі усвідомляти необхідність позитивного вирішення укр. питання але в тім напрямі, напрямі політичного рівноуправнення Українців, не зробили вони майже нічого. Довоєнні владнополітичні відносини не були нарушені: пол. гегемонія осталась і не дальше основним принципом регулювання укр.-пол. взаємовідносин.

Світова війна а з тим звільнення в 1915 р. пол. областей з під російського панування та проголошення їх 5. X. 1916 р. пол. державою поставили укр. справу в нове, для неї ще більше невигідне положення. Австр. політика перестроїлась від тепер виключно на ногу позискування собі пол. симпатій, при чому Українцям призначено було відограти ролю обмінного обєкту. Австр. правлячі круги були переконані, що їм вдасться зєднати Польщу для своїх планів, що Поляки згодяться коли не на тісніще обєднання своєї держави з Габсбурською монархією (розглядалися проекти тріалізму і субдуалізму) то принайменше на персональну унію. Як компенсацію призначено Полякам, заповіджене відручним письмом австр. цісаря з 4. X. 1916 р., поширення автономії Галичини, що практично означало віддання Українців беззастережно під пол. супремацію²). Гонячись за фантомом пол. королівської корони Австрія без найменших скрупулів готова була пожертвувати „Тирольцями Сходу" і від тої своєї політичної концепції не відступила аж до свойого останнього духу...

Навіть Берестейського Мира з його тайним додатком про утворення зі Сх. Галичини і Буковини окремого краю не можна уважати за спроневірення цій основній політичній лінії, не можна з його укувати доказу будьтоби Австрія покинула вже згадану політичну програму відносно Польщі і поставила свою гру на українську карту, бо в дійсности австр. правительство трактувало Берестейський договір не як акт зобовязуючий його до виконання прийнятих умов а виключно як чародійний ключ до укр. хлібного Сезаму а внутрішньо-політично як вентиль проти чимраз вище підіймаючихся бурунів невдоволення. Берестейський мир на зміну курсу австр. політики ні супроти Польщі ні супроти Українців не вплинув. І ті польські історики, мемуаристи і публіцисти, що інтерпретують його як зраду Австрією пол. інтересів або як німецько-український договір ловлять самі звертки факти не вгублюючися в їх підклад і надають їм значіння, якого воно в дійсности не мали. Вони забувають або не знають, що австр. правительство саме з огляду на Поляків відмовилося ратифікувати Берестейський договір, знищило самовільно одиноєдиний примірник, переданий йому на схованок, тайного додатку про Сх. Галичину і Буковину а на домагання укр. гетьманського правительства передати йому заряд Холмщини, відповіло, що це — польські землі³). Навіть на Наддніпрянщині виступали австр. власти не в ролі українського союзника а в ролі „польського тата". Вони гляділи не за тим, щоб допомогти скріпитися укр. державі, яка пізніше Австрію годувала своїм хлібом, а за тим, щоб не потерпіли якої шкоди польські дідичі. От що писав, в кінці березня 1918 р., в свойому звіті австр. міністерству закордонних справ один з його агентів (зі звіту слід догадуватися, що це була якась впливова особа): „З огляду на Поляків, яким належить значна частина маєтків на Україні, треба, щоб ми виступили, коли не за відновлення колишнього стану то принайменше, за відповідне, відшкодування. Ми ніяк не можемо бути причетні до чистої конфіскати, коли не хочемо нажити собі в Поляках ворогів"⁴).

Поділ Галичини, отже платформа, на котрій мало оформитись австр.-укр. порозуміння чи договір, був, як зі всього видко, цілковито безвиглядною справою. През. міністрів Зайдлер хіба то попирав всеж таки цей план, але як каже др. К. Левицький в своїх спогадах („Великий зрив", стор. 56) — „Зайдлер мав довіря у цісаря Карла а поза тим нічого". Додамо й нікого. Не було серед відповідальних австр. державних керманичів буквально нікого, хто готов був би зреалізувати цей план і тим стягнути на себе гнів Поляків. Навіть австр. Німці, правда з дещо иних мотивів як правительство, пішли на руку Полякам і підпирали їх в змаганню відокремлення Галичини⁵). З окрема сильно думки створення „сильної і заправленої Польщі" очевидно за ціну віддання їй Галичини (цілої) держався цісар Карло⁶).

Коли ж Зайдлер принайменше теоретично стояв на становиську потреби заспокоєння слушних українських постулятів то його наслідник Гуссарек (през. мін. від 24. VII. — 25. X. 1918) прямо таки по трибунальськи відправляв українську парламентарну репрезентацію зі всіми її жаданнями та представленнями. Одиноково уступкою, яку він годився зробити Українцям літом 1918 р., був

²) Пор. проект конституції для майбутнього „королівства Галичини", складений Білінським, в його: Wspomnienia-x i dokumenta-x, Том II, стор. 413—430.

³) Д. Дорошенко: Історія України 1917—1923. Том II, стор. 218—220.

⁴) Там же, стор. 13—14.

⁵) Білінський, op. c. Том II, стор. 130.

⁶) Prinz. L. Windischgraetz: Vom roten zum schwarzen Prinzen, стр. 182.

подія Централі відбудови краю і поділ львівського університету[6]). А такому ставленню української справи передостаннім шефом австр. політики хиба далеко до назви: попирання Українців чи якогось з ними тайного порозуміння.

До згоди і то не тайної а явної безперечно могло прийти пізніше після 19. жовтня, бож рішення УНРади оставити новопроголошену українську державу в складі маючоїся утворити австр. федерації давало для цього солідні підстави[7]). Для Австрії стільки нагрішившої супроти Українців був це дійсно золотий міст для остаточного порозуміння з ними. На його вступити наказував австр. правительству принайменше здоровий розум. І хтож міг мати сумнів, що Австрія в тій хвилі, коли всі інші народи поспішно опускали її, як опускають щурі потапаючий корабель, не заспокоїть негайно їй навіть тепер вірних Українців?

А що вийшло в дійсности? Гуссарек довідавшись про рішення УНРади став, як каже др. К. Левицький[8]), до Українців привітливіший але переговори в справі передачі адміністрації Сх. Галичини в українські руки ні на крок не хотіли посунутись вперід. През. міністрів говорив Українцям компліменти, заспокоював, обіцював, крутив і не сповнивши зі своїх обіцянок нічо уступив місця проф. Лямашові.

Дивним, незрозумілим і неконсеквентним мусить здаватися таке поступування австр. правительства, коли його розглядати як відділький факт. Та зовсім ясним воно є в звязку з дальшими заходами австр. двірських кругів дістати для Карла польську королівську корону. Фатальнокомічна віра в те, що Поляки покличуть австр. цісаря на свій трон, хотяй вони зовсім недвозначно роспрагщалися з Австрією в парляменті і вже зовсім відкрито з розвиненими прапорами перейшли в антантський табор, не покинула австр. державних мужів буквально до послідної мінути істнування монархії. Звідси то й виводилась їх незрозуміла нібито тактика. Її частинно от як вияснює один австр. історик[9]): „Держатися Українців (то є віддати їм управу Сх. Гал. — О. Д.) значило поховонити останню надію на австро-польську розвязку, надію, яку перенятий в кабінет Лямаша міністер-**rodak** Галецкі умів злегка підсичувати навіть в тій пізній годині"[10]). Тут лежала причина кунктаторства Гуссарека. Австр. правительство оставило собі Українців як останню резерву для заплати Полякам, коли згодяться на персональну унію і тому то українська парлям. репрезентація даремно оббивала міністерські пороги; з нею не мали прямо що говорити.

Гуссарек був принайменше на стільки обережний, що не видав цеї резерви, цього останнього політичного векселя зі своїх рук а намагався раньше з пол. сторони одержати щось конкретного. Та його наслідникові видко забракло терпеливости. „Не йде гора до Магомета то він рішив прийти до гори". Про це розказує прінц Віндішгрец (op. cit. 359) так: „ Я мав (26. X.) довшу розмову з Андрашім, який попрохав одного високого військового достойника їхати сейчас у Варшаву і освідчити Полякам нашу готовість передати їм негайно Галичину. Цей виїхав ще того самого дня". А от пол. паралеля цього факту[11]): „Дня 18 жовтня (похибка — має бути 25. — О. Д.) обняв уряд в місце уступившого Буріяна (мін. закорд. справ) гр. Юлій Андраші, котрий зараз на другий день відступив Галичину[12]) Польщі через осібного посла. Чи то знане в Польщі?" — питає Білінський.

Хоть запит не до нас звернений, але ми дозволимо собі на нього відповісти. Ні! Це в Польщі не знане а знаний є тільки заговір і коншахти Австрії з Українцями. Та не в тім діло, пікантерія цеї справи в чім іншім. Лямаш відступивши імено Сх. Галичину Полякам ні словом не зрадив цього Українцям, що більше „успокоював нашу парляментарну репрезентацію, що все піде по нашим бажанням"[13]). Не іншу ціль, як приспати чуйність Українців і повздержати їх від всякої акції так довго, доки не дійде до остаточного порозуміння між ним і Польщею, доки польська держава не перебере фактично влади над Галичиною, мало і засідання австр. ради міністрів в дні 31. X. Крім хитрого маневру в її академічному ствердженню також права Українців на державну самостійність дійсно не було[14]).

І згадувати помершу Австрію „злим словом" не мають польські мемуаристи, історики і публіцисти справді ніякої причини. Закинути їй можуть хиба одно те, що вона, щоб скоріше узис-

[6]) Др. К. Левицький: op. cit. стор. 82.

[7]) Австр. ген. Борнер в своїй статті: "**Kaiser Karls Manifest. Das Königreich Halycz,** („**N. W. Journal**" з 28. X. 1928) називає це рішення, правда дещо пересадно, „останним шансом післячини Австрії долею".

[8]) Др. К. Левицький: Розпад Австрії і укр. справа. „Вол.я", т. 3. ч. 2.

[9]) E. v. Glaise-Horstenau: Die Katastrophe. Стр. 383.

[10]) Президент др. Петрушевич розповідав авторові цих рядків в 1928 р. таку характеристичну подробицю про тодішні настрої і сподівання двірських кругів. Дня 31. X. виїхав він в Шенбрун, де мав бути принятий цісарем на заїзді. Коли др. Петрушевич явився в ждальні, з пісапартаменту вийшов бувш. през. мін. Зайдлер і сказав йому, що з авдієнції нічо не буде, бо: „цісар сидить одинокий та плаче і тепер з ним неможливо говорити". Зайдлер вертав саме до Відня і запропонував през. д-рові Петрушевичові присістися на його авто. По дорозі розбалакалися на актуальні події. Розмова зійшла й на Польщу. „Цісар одержить польську королівську корону" — висловився Зайдлер, а коли побачив на лиці д-ра П. скептичну усмішку, додав: „Ви здається не вірите в це! А я запевняю Вас, що нині-завтра звиться у цісаря польська депутація і Поляки зовсім певно проголосять його своїм королем".

[11]) Білінський, op. cit. стор. 181.

[12]) Очевидно цілу Галичину і Східню, бо Західню австр правительство признало Польщі вже перед тим.

[13]) Др. К. Левицький: Великий зрив. Стор. 122.

[14]) Два протоколи із цього памятного засідання напечатані в обох цитованих працях д-ра К. Левицького і праці О. Кузьми: Листопадові дні 1918 р.

кати згоду Поляків на персональну унію і проголошення Карла пол. королем, пробувала їх трохи пугати. Таким „страхом на Ляхи" мав послужити намір австр. цісаря проголосити в своюму маніфесті з 16. X. українські землі нібито „королівством Галич". Але з того страшака як звісно нічо не вийшло.

Правда, проти самого австр. правительства підносяться з пол. сторони тільки загальні закиди про порозуміння і сприяння Українцям, всіж конкретні обвинувачення, ті що дотичать передачі нібито УНРаді влади в Сх. Галичині, звертаються на адресу намістника Гуйна, австр. АОК і її експонентів у Львові. Спору вязанку ріжних обвинувачень уймемо, для легшого перегляду, в такі три загальні тези[15]): 1) Укр. листопадовий збройний чин зорганізувала і приготовила до виступу, пересуненням в Сх. Галичину укр. полків, австр. АОК., з якою УНРада стояла в стислих звязках[16]). На місци, в Сх. Галичині в дусі інтенцій і інструкцій АОК. ділав австр. ген. Пфефер (після Мончинського і ген. Ґойґінґер), який передав Українцям Львів[17]). В цьому заговорі брав участь також австр. намістник гр. Гуйн, який передав Українцям управу Сх. Галичиною[18]).

Що до першої тези, то слід зачатиб її розгляд від особи шефа штабу австр. армії то є властивого хазяїна і голови АОК. ген. Арца та його становиська до пол. справи. О тім розповідає Білінський (op. cit. II. 122) от що: „Весною 1918 зійшовся він з Арцом в Бадені і представив йому пол. питання. Арц — каже Білінський — так перенявся моїми виводами, що крикнув, що змусить цісаря хотяйби загрозою димісії приняти мене і вислухати моєї опінії в польській справі". А др. Кінельт, який звів їх обидвох, заявив потім Білінському, що „Арц має в цісаря неограничений вплив і рішений абсолютно переформувати розмову на услівях, які він (Білінський) поставить". Повище сказане не гармонізує з легендою про стисле порозуміння між АОК. і УНРадою, тимбільше, що здається з укр. політиків ніхто ніколи не мав нагоди говорити з ген. Арцом.

Дальше слід сконстатувати, що ніяких пересувань австр. боєвих частин складених з Українців до Сх. Галичини при кінці 1918 р. не було. Відбувався звичайний поворот запасних кошів (кадр) перенесених в 1914 р. на чужину під напором Москалів. Адже поворот кадр начався ще в 1917 році, як признає прим. Сопотніцький (op. cit. стор. 4). Повертали до своїх звичайних місць постою кадри укр. полків, повертали також і польських. Та пол. літописці не пожаліли перцю і зробили з того стягання укр. боєвих формацій з метою перевороту. А сот. Мончинський прим. одним почерком пера перемінив кадри 15 п. п., 19 п. стр. і 41 супров. куріня, начисляючі біля 1500 українських вояків[19]), на „три Українцями переповнені полки". По тій же методі 1400 укр. вояків і 60 старшин, що дійсно взяли участь в опануванню Львова, перемінилось в його на 12 тисяч[20]).

І тоді, коли пол. автори перекидають українські полки поспішними транспортами своєї фантазії в Сх. Галичину, австр. АОК. відбиває ними в дійсности над Ізонцом італійські наступи. Саме українськими, а почасти австро-німецькими полками, бо Мадяри вже на початку жовтня відмовились воювати а частини інших національностий були настільки зреволюціоновані, що їх також не можна було вжити до якої акції. Твердо на своїх позиціях стояли дальше тільки Українці і австр. Німці. Наївностю є отже думати, що в такій ситуації АОК. могла зрезигнувати не говоримо вже з кількох українських полків, але навіть курінів і могла їх з загроженого фронту кинути в Сх. Галичину. АОК. знала боєву вартість українського вояка і ним вислуговувалась найбільше. Певне поняття про це дадуть вже хотьби цифри: В Австрії на 1000 мешканців припадає убитих — із обстий: німецьких 29.1; словінських 27.5, моравсько - словацьких 26.7; чеських 22.5; українських 21.5; румунських 19.2; італійських 18.3; сербсько - хорвать-

[15]) Їх конструую на основі писань-спогадів тільки значніших пол. політ. і військ. діячів.

[16]) Пор. Мончинський, Boje lwowskie. Том. I. стор. 23—32; (Божжинський): Wskrzeszenie państwa polskiego Том II. стор. 29; Білінський: op. cit., стор. 184; Сопотніцкий: Kampanja pol. ukr. ст. 2 — 4.

[17]) Мончинський, Білінський і Крисек „D n i z g r o z y" стор. 317.

[18]) Всі повище згадані автори і (Лашинський): Pamiętniki. Том II, стор. 417.

[19]) О. Кузьма: Op. cit., стор. 42.

[20]) Взагалі трактат Мончинського про укр.-австр. заговір, як це він признає в одному місці, спочиває на „rozumowaniu". Певно, що розумовання є добра річ. „Doch Klugheit — як говорив Reinecke Fuchs не без рації — ist dem trägen Geist, ein lästiges Gepäck zumeist".

Військовий образ кубанських козаків. (До статті: Кубанські клейноди на стор. 21.)

ких 17; польських 16.2[21]). При цьому треба узглядннти, що українські области від вересня 1914 до травня 1915 оставали під московською окупацією а богато східно-галицьких повітів звільнено щойно літом 1917 — отже значний процент українського населення не міг бути австр. військ. властями довший або коротший час притягнений до військ. служби. А мимо того в листі втрат Українці займали пяте місце.

До фантазії що найменше належить рівнож твердження будьтоби УНРада стояла в порозумінню з АОК. і добилась в неї висилки українських полків в Сх. Галичину. Українська парляментарна репрезентація дійсно порушала військ. справу, але не в АОК. а в австр. президента мін. і то аж 22. жовтня (!)[22]). „Та з цього — як засвідчає др. К. Левицький — не вийшли ніякі роспорядження ані пересування війська ані жандармів до Львова[23])".

І не то що австр. військ. власти не входили з Українцями в ніякі порозуміння а просто ігнорували їх. Ілюструє це вимовно такий виняток із вже цитованого істор. нарису Бобжинського (том II. стор. 13—14). „Австро-Угорщина — пише він — на свою пропозицію завішення зброї і мира[24]) по думці услівій Вільсона одержала відповідь[25]), що народи входячі в склад монархії самі мають становити о своїй долі. Цісар і австр. правительство піддалися тому присудови. Заряджено отже (сейчас після 20. Х. — О. Д.) а потім 2. листопада і урядово оголошено, що національні держави в Австрії утворять власні армії, що військ. станиці потрібні до переміни війська в нац. армії позістануть на дальше в цілі віддання всіх агенд націон. правительствам, як прим. АОК., доки армія з поля не буде відіслана домів. Всі військові в глибині краю і в полі, ці останні по повороті до батьківщини, мають зголоситися у начальників тих творячихся націон. армій, до котрих думають вступити, при чім вільно їм скласти приречення. Акт того змісту одержав вже передтим (!!) презес Польського Кола у Відні др. Тертіль від міністра війни, з завізванням о визначення делегатів до ліквідації військових справ в Західній Галичині. В звязку з тим др. Тертіль утворив 27. Х. Ліквідаційну Комісію, до котрої увійшов Дашинський, Вітос і Скарбек. Комісія та перебрала 30. Х. в Кракові військову владу і віддала її ген. Poї"[26]).

А прецінь не чули ми нігде, щоб австр. військ. власти звертали́ся з подібним актом чи з подібним зазивом до української парлямент. репрезентації, хотяй, як виходить з повищого, це було їх обовязком. Врешті, нічо дивного, що всякі фантастичні історії і „розумовання" про австро-український заговір знаходять віру серед пол. суспільности, вонаж вірила навіть якийсь час, що Українці вчинили переворот за згодою варшавських пол. міністрів і в порозумінню з директором львів. поліції Райнлендером[27]).

Це що до першої тези. Щож дотичить тези про передачу Українцям влади гр. Гуїном і його тайне порозуміння з УНРадою, то ця справа в нашій мемуаристиці так основно прояснена[28]), що справді не має змислу на її розглядання тратити папір та чорнило. Остається особа ген. Пфефера. На те, що він з Українцями вів якінебудь коншахти, не має ні найменшого доказу (хиба може такий знайдеться в зга̄даних Мончинським „Documents..."). Ген. Пфефер без сумніву був заскочений українським переворотом не менше чим намісник Гуїн. Інше діло, що після обняття укр. влади виголосив він на зібранню своїх старшин промову, в якій завзивав їх вступати до укр. армії. Але які мотиви спонукали ген. Пфефера до цього кроку? От одно місце з його промови (на основі „Курієра Львовск-ого" з 7. XI. 1918): „Мої панове — говорив ген. Пфефер — незалежно від всього грозить тут (в Сх. Галичині) анархія. Тому належить запобігти, для загального добра з чисто людських зглядів" (і вступати до укр. армії — О. Д.). А „Діло"[29]) з 5. XI. 1918 р. передає

---

[22]) Сот. Мончинський є в стані навести (op. cit. Том II. стор. 182—183) навіть письмо УНРади до АОК., де вичислені всі ті військ. відділи, котрі мусілиб бути негайно переслані в Сх. Галичину. „Документ" цей (не носить ні дати ні підпису) дуже цікавий взагалі а зокрема тим, що УНРада хотіла сама вложити свою голову в петлю. Так прим. вона не домагалася перенесення до Сх. Галичини таких українських полків як 10 піх. (Перемишль); 24 піх. (Коломия); 18 стр. (Перемишль); 1 уланів (Львів), а жадала нібито від АОК. відділів з 31 п. п. (Нодьшебен); 40 п. г. (Ряшів !!); 85 п. п. (Марм. Сигот); 13 п. п. Краків — (краківський „Hausregiment" !!); 4 кур. полевих стр. (Ряшів !!); 6 п. уланів (Ряшів !!), далі батерій з арт. полків 2 (Ольміц); 11 (Гаймашкер); 24 (Будейовіце) і т. д. Бог вість, що хотіла УНРада підприймати з ряшівськими, краківськими, мадярськими і чеськими відділами і на що вони були їй потрібні. — Мончинський згадує, що документи австр.-української роботи попали в 1918 р. в руки пол. команди і вона видала їх „для заходу" окремою брошурою п. з. „Documents rutheno-ucrainiens". Мені не вдалося роздобути тої брошури, а варта, щоб хтось з наших істориків розшукав і опублікував її в перекладі. Таких документів як „письмо УНРади до АОК." в ній певно знайдеться більше. Не даром видано її „для заходу".

[23]) Великий зрив, стор. 125—126.

[24]) Пропозиція ця була зроблена спільно з Німеччиною 4. Х. 1918.

[25]) Австрія одержала окремо відповідь 20. Х. (т. з. нота Лянсінга).

[26]) Тим збита легенда Білінського будьтоби австр. правительство обурене на самочинне утворення Поляками Ліквід. Комісії з пімсти віддало Українцям владу в Сх. Галичині. З повищого видко навпаки, що австр. правит. само завізвало Польське Коло утворити цей ліквід. орган і визнало його правномочним пол. заступництвом. (Пор. також згадані вже протоколи засідання ради австр. міністрів з 31. Х.).

[27]) Крисяк, op. cit., стор. 8.

[28]) Пор. спогади д-ра К. Левицького, д-ра Барана, д-ра Цегельського, ред. Палієва і інших, а зокрема основну працю О. Кузьми.

[29]) Як перший так другий фрагмент промови ген. Пфефера напечатаний в праці Мончинського. За нею я їх цитую і тому не ручаю за досліфність.

його промову ось так: „Особливо тим панам, що походять з цеї землі, я радивби йти на службу господареві тої землі. Але і ті панове, що не звязані з цею землею, не провинилиби проти своєї службової присяги (пор. цитат з Бобжинського, де мова про допускаємість складання приречення — О. Д.), колиб зробили те саме. Зважте панове, інших народностей, що тут є тисячі ваших братів, яким ви фаховим знанням своїх аґенд і цілого апарату можете прийти в поміч".

Хіба з цеї промови можна зробити висновок, що ґен. Пфефер тягнув з Українцями за один гуж.? Впрочім це говорив він post factum, а як бувби він ділав 1 листопада, колиб йому вірний мадярський і стирийський пробоєвий курінь не заявились були в ночі 31. X. невтральними? Певно, що старий карний вояк бувби ділав згідно з інтенціями (які вони були, це ми знаємо) намісника і свойого правительства а не УНРади.

Тому всяке звязування українського листопадового перевороту з австр. інтриґою є собі звичайним „розумованем" основаним або на незнанню або на, скажім евфемістично підтасовці фактів. Ми не перечимо, що австр. інтриґа ґрала в останніх місяцях перед переворотом велику ролю алеж її метою було не допомогти Українцям... Те, що Українці осягнули 1. листопада, завдячують не кому іншому тільки власній ініціятиві і власній праці.

Під Жериборами

(Фраґмент з офензиви ген. Грекова).

Написав: Олесь Бистренко.

Наша сотня укладалася на нічний спочинок у підніжа якогось суґорбка. Трохи вище нас стояли вкопані наші полеві гармати в силі здається двох батерій. За горбком в кількасотметровім віддаленні йшов фронт. Ми були бриґадною резервою.

По півночі мав зачатися наш наступ...

Підложивши під голову хто наплечник, хто хлібник, хто коц або плащ позасипляли ми смачно на якійсь молоденькій конюшині. Це було в липні або серпні 1919 року.

Збудив нас рев наших найближчих сусідів — гармат. Мабуть не всіх обудили перші вистріли, бо сотня була змучена перекидуванням з відтинку на відтинок...

Наші гармаші звивалися добре. Засипали без впину ворога оловяними галушками. На дворі було ще трохи темно...

По довшім, безпиннім, барабаннім нашім вогні заалярмовано нашу сотню...

Фронт жив... Скоростріли читали ранню молитву переривану проклонами громів... Сварилися оловяними язиками Манліхери... Счинився галас, рев — правдива бойова вакханалія...

Наша сотня дістала наказ скріпити фронт. Чети виступали одна за другою з початку голим полем поза нашої артилерії, а по той бік узгіря зійшли ми стрілецьким ровом (Ляуфґрабен'ом) на долину, в котрій розкинулося село обабіч залізничого шляху. По дорозі стрічали ми ранених, що відступали з поля бою. Ранений хор. Вишнічук сказав мені, що його сотня розбита. Він дістав був наказ занятп сусідний лісистий горбок і там в ночі негайно по занятті запалити вогонь, котрий був би орієнтаційним середником для нашої артилерії замісць ракет, яких ми не мали... І справді він — хор. В., — був занял горбок, розпалив вогонь, одначе з ліва не дістав лучби, бо сусідні наші сотні не заняли визначених їм пляном позицій і він, дiставши з лівого боку вогонь, зі стратами мусів відступати. Пророкував, що і нам не буде весело тимбільше, що йдемо в наступ у день. Бо й він двічи наступав і таки мусів відступати...

Вже добре розвиднілося, як ми пробігаючи поміж хатки одинцем прибігли під насип, котрим йшов залізничий шлях... Відкілясь зявився коло сотні бриґадієр от. Дудинський...

Ворожий скоростріл сік по залізничому шляху. По другому боці шляху був троха мочароватий терен, за ним зачиналося узгіря, на яке ми наступали... Через мочари йшла одна стежка... От. Дудинський заохотивши нас дав наказ наступати на узгіря...

Ворожий скоростріл сік як навіжений... В перервах часу, як вистріляв він одну серію набоїв, вискакували ми роями через насип, пробігали залізн. шлях і гусаком бігли-летіли стежкою... Кулі перщеняли жужжали зі всіх боків та хляпали біля нас в мочари поцмокуючи досадно... Чи були по нашій стороні якісь втрати в людях, не знаю...

От ми вже щасливо перебігли мочари, вже опинилися на твердшім терені, на полі... Он картопля, збіжжа, кукурудзи... На межах видно кущі, дерева. Ми вже легковажимо собі ворожий скоростріл, хоча він без утовку січе зліва на нас (казали: з якогось помосту, що зробили нарочно для цього на якімсь високім дереві)...

Приходить наказ звернутися фронтом в ліво — у напрямі на скоростріл — і готовою в той спосіб з гусака повсталою розстрільною наступати... Йдемо... Я йду якоюсь бульбою, опісля зникаю в кукурудзах. Нараз чую легкий стогін... Гадав, що може хтось з нашої сотні вже ранений... Йду на той стогін... Трохи на право вскіс... На землі лежить у вишиваній сорочці — це відразу впало в очі — наш молоденький стрілець — може підстаршина. — Губи спалені горячкою, блюзки ані кріса я не завважав... Питаю, з котрої сотні—каже

і наливає команданта. Ранений! В ноги і руку. Хочу забрати його з обстрілюваного і загроженого терену, хочу кликати когось з розстрільної (санітетів близько чи взагалі не було) та нести його взад... Він не згоджується. „Товариші, — каже — йдіть вперед, най вам Бог помагає, мене лишіть!, я й сам, як годен буду, дам собі раду, лиш ради Бога не пустіть ворога, бо полону дуже боюся"... Я мимо його спротиву кличу товариша (це все тривало хвильку), але ранений рішучо не хоче, щоби ми ізза нього лишали розстрільну, кажучи: „ви не маєте для мене часу, йдіть вперед!" — Ми дійсно не мали часу на переконування його. Побажали йому швидкого видужання і пішли дальше в наступ...

Його погляд та його памятні важні, повні самопосвяти слова нераз опісля пригадувалися мені... Чи ми не мали героїв?!...

Наш рішучий наступ зломив і збентежив ворога.

Скоростріл занімів... Наші хлопці з окликом „Гурра, Слава!" кинулися бігом. Ворог втікав... В межичасі наші гармати перестали стріляти, бо булиб нас побили...

Ми зараз змінили напрям розстрільної так, що наше ліве крило мусіло зробити півколо і уставившися фронтом до втікаючого ворога вігнали за ним... Околиця була лісиста... По якімсь часі ми ввійшли до сусіднього також в ярі розкиненого села. Наш наступ був такий несподіваний, що ворог не мав часу звинути телефонічної лінії, а навіть залишив амуніційні артилер. вози і не ставлячи найменшого опору так десь зник, що здавалося, наче перед нами нема жадного ворожого фронту... А все таки добре шукаючи за слідом ворожої розстрільної зауважив я, як ген на горбку (там горбок за горбком — хвилястий терен) за селом поміж збіжжам втікало кількох ворожих кавалєристів ведучи коней за поводи... Так і видно було, як вони що хвиля оглядалися та підганяли в гору коней, щоб чимскорше зникнути на другому боці сугорба...

Одна наша місцева старенька бабуся показала нам у себе в хаті недокінчене снідання ворожих телефоністів, а сама радіючи нашою побідою почала витаскувати з комори укритий там хліб та квасне молоко, яке тримала для „своїх як вернуть назад"...

Дід Опанас

Присвячую найстаршому вояці Козацького Загону ім. Гонти.

Написала: *Ірина Шмігельська-Климкевич.*

I.

Уже другий день стоїть дід Опанас біля колодязи. Витягнув ведро студеної води, поставив на цямбрині три бляшані кубки й дивиться на куряву, що збилась над полями. Шляхом, попри хату діда Опанаса переходять відділи українського війська. Минулого дня їхали обози, цілу божу нічку котилися гармати, а сьогодня вранці стали йти піші.

На дворі була спека. Горячі струї сколіхували повітря, пахла розжарена сонцем земля, шурхали зілля, коливались трави, гули на квітах рої пчілок. Над ізмараґдом розпаленої землі прозорилось небо голубим хрусталем.

Стоїть кремезний дід біля колодязя, прислонив очі жилавою рукою. Онде на полі знялася курява, клубами котиться вузькою доріжкою. Щось проблискує, сіяє крізь порошний серпанок, щось мигтить і грає у соняшнім проміню. Проміж лани пахучої гречки, проміж хвилясті вівси й ячмені у сталевих, лискучих шеломах машерує добірне українське військо. Минули вузьку, полеву доріжку, скрутили на широкий битий гостинець й рушили шляхом, що вів на Тернопіль.

Рівномірним кроком машерують сотні, скриплять ковані вози, тупотять коні, відділ їздців замикає похід. Переходять попри дідову криницю. Що за диво — ні один не вибігає з рядів. Хоч як помучені, засмалені обличча, нуста счорнілі, потріскані від спеки, хоч піт струйками ллється з під шеломів, ні один не біжить напитися водиці.

Стоїть сивий дід, дивується незмірно. Жалко йому стало. Вода у криниці свіжа й здорова, так чогож минають його колодязь. Та ні! Озвалась на переді трубка, два їздці вігнали на зади конвьони, ще кілька кроків, ще один рух — і курінь станув.

Постій! Позіскакували кінні, порозбігалися піші, збитим гуртом окружають діда, вітають:

„Дай Боже вам здоровля, що викопали криницю".

Порозхапували кубки, черпають воду лискучими шеломами; радіє дід і тягне ведро за ведром. Вмить поумивали хлопці запорошені лиця, візники стали поїти коні, кухарі взялися кінчити обід. Не минуло й богато часу, а стрільці заїдали уже смачний борщ, закушуючи окрайцем житнього хліба.

Дід Опанас сів собі на камінь, у тіни липи, що росла при дорозі. Біля нього примістився молодий хорунжий.

„Скажіть мені діду", спитав хорунжий, „чи богато з вашого села служить у війську".

„З нашого села ніхто тепер не служить" відказав дід.

„Зимою була у нас бранка. Взяли трохи хлопців до війська, але на весну прийшли вони домів. Казали, що відпустили їх".

„Ага!“ всміхнувся іронічно хорунжий.

„Мали ми таких. Дістали нову обуву, ще й одежу зафасували, дістали добрий кріс у руки, але пожитку з них не було. Трапилася перша ліпша нагода, кинули кріси в рови а самі до дому. Добре, що нові чоботи взяли“.

„Тепер горячий час“, відповів дід. „Надходять жнива й робітник потрібний в полі“.

„А хто робив за Австрії, як цісар кликав в бій. Жінки давали собі раду несогірше мущин, а навіть більше робили, бо й дома поралися і поза хатою працювали. Але для цісаря не жаліли ми нічого, ні майна, ні худоби, ні рідної дитини“.

„Гей! Ге!“ покивав головою дід.

„Оце ви паночку правду кажете. Билися ми за Австрію, за чужу державу, а за свою то нема кому постояти. Хлопці у нас як дуби, як горіх здорові, викормлені медом і подільською пшеницею, добрі до роботи, перші до забави, а до кріса саме під міру. От по інших селах служать при війську, а з нашого села, паночку, ні один“.

„Видно, нема свідомости у вашому селі, не розумієте ваги великої хвилі, не користаєте з нагоди, на яку століттями треба було ждати. Ось — гляньте діду на нашу частину. Це Козацький Загін ім. Ґонти, пробоєвий курінь першого корпусу. Ніодин з них не кинув ще кріса у жито, ніодин не утік із поля бою, ніодин не пігнався нічкою до дому. Славні хлопці, загартовані як криця, випробувані в боях, повні любови до рідного краю. З такими не страшно хочби до пекла“.

„З яких сторін ваші стрільці?“

„Найбільше їх з околиць Жовкви, Городка, Бережан і з під Львова. Під Куликовом увійшов станиславівський курінь у наш склад. Є в нас й хлопці з Великої України, бо у Києві формувався наш загін і звідтам вирушив на допомогу у Львів“.

„Чув я про вас, мій любий пане. Дивлюся на ваші лискучі шоломи й радію душею, що вас нині бачу“.

„Оці шеломи прислала нам дивізія в нагороду за бої під Городком. Там перервали ми ворогам получення, перейшли залізничий тор і злучилися з Січовими Стрільцями“.

„Бачив я, пане, Січових Стрільців. Славне військо. Наші дівчата співають стрілецькі пісні“.

„У поляків дівчата служать при війську; жіноцтво їх творить цілі курині. Раз під Сокільниками біля Львова заступили нам дорогу польські леґіоністки. Були у військовому уборі та збруї, певні себе й хоробрі. Йшли розстрільними від сторони Львова, падали покотом від наших куль, а мимо цього не здались. Відбили ми цей бабський наступ, але ні одна не далась взяти живою у полон“.

„Як гарно росказуєте, мій любий пане. Жаль давить серце, самі очі плачуть. Ох, коби то всі вхопили за збрую...“.

„Не творилиби ми сьогодня задньої сторожі“, перебив хорунжий, „а булиб пробоєвим курінем, як бувало й досі“.

Хорунжий встав.

„Прощавайте діду! Вже трубка грає, час мені в дорогу“.

І справді в таборі почався рух. Візники стали запрягати коні, кухарі наповнювали кітли водою, стрільці мили свої шальки й ховали ложки в халяви. Не минуло й чверть години а курінь стояв уже в поготівлі. Ще лиш старшини обїздили сотні, ще кілька приказів, коротка команда й курінь рушив з місця. Ще хвиля й лишився лиш пил на дорозі, а й той розвіявся небавком як дим.

Дід остав сам. Нахмурив густі брови, впялив сиві очі в біленькі хати, що розложилися праворуч дороги. Слова хорунжого запали в його душу, глибоко вїлися в дідове серце. Важке зітхання вирвалось з грудей.

„Ні один“, промовив дід Опанас, а подільський вітер підхопив слова й поніс далі на своїх крилах проміж рожеві лани гречки, проміж пахучі вівси й ячмені, проміж хвилясті ряди пшениці.

Ні один — шепотів вітер дрімучим збіжжам, ні один — повтаряли коливаючі трави, ні один — підхоплювали малі сверщки, ні один — зітхало широке Поділля.

II.

Повновида молодиця стояла біля печі. Омащувала солониною гречану кашу, ладила вечерю для домашнього гуртка.

„Ну й бариться чомусьто Микола“ зітхнула молодиця і глянула крізь відхилене віконце на двір.

„Сідайте тату до стола, вечеря готова“.

Дід Опанас перехрестився тричі та сів на лаву під образами. Біля нього примістились два чупурні хлопці, молоді парубчаки, чорняві як мати, здорові як тури. Взяли зі стола дві новенькі ложки й не чекаючи на діда стали заїдати, а їли так смачно, що аж вуха їм ходили й у роті тріщало.

„Куди пішов Микола“, запитав Опанас.

„Пішов у поле й досі не вернув. Оце присікалися до нього вояки, щоби повіз їм підводу у містечко. Казали, що їхні коні помучились“.

„Ну і що Микола...“ питав дід невістки.

„Микола збрехав, що піде на пасовисько та приведе коні. Не вернув і досі. Стрільці не дочекалися, запрягли свої та поїхали“.

Дід мовчав. Перестав їсти й насупив брови.

„Чи не слабі ви тату?“ запитала невістка.

Дід не відповідав. Молодиця подивилася пильно на старого і здвигла плечима.

Відчинилися двері і в хату війшов присадкуватий, невисокого росту чоловік. Був це Микола, син Опанаса.

„Ой наїлися військові коні мого вівса“ почав ще з порога. „Проминали й проріділи увесь. Як ішли дорогою, так і скубали на обі сторони“.

Ґаздиня поставила на стіл дерев'яну ложку. Микола сів за стіл і розпогодився.

„Казав мені Гринько“, говорив господар, „що за рікою бачили ворожу стежу. Не хочу зле ворожити, але в ночі, а найдалі завтра будуть у селі“.

„А чому ти, Николо", питає Опанас, „не носиш військової форми у місті? Це-ж не далеко. Ще перед вечором вернувбися до дому".

„Що вам тату", задріботала швидлько молодиця. „Нехай вони потягнуть тяжким віз а військові ідуть собі таки так за возом!"

Микола всунув у рот добру порцію каші й не відповідаючи запив власним молоком. Відтак глянув з усміхом на старого батька й промовив звільна, ціджучи слова.

„Ще не знаємо, чи не казалиби дальше їхати..."

„То й поїхалиби", відповів Опанас. „Дають другі своє життя, то й ти пари коней не жалій. І так стидно перед другими. Хлопи як дуби, а сидять дома..."

На хвилю стало тихо. Парубчаки зніяковіли і опустили очі. Микола перестав їсти і держачи у вилці ложку глядів здивовано на свого батька. Моторна молодиця не дала нікому прийти до слова, присілася до стола і задріботіла:

„Старі ви, діду, та й старий розум у вас. От усіх порозганялиби ви з села. А хто дасть раду в полі й домі, тепер — коли землі в нас богато".

„А так", озвався дід Опанас. „Поділилися панськими ланами, богатирі ви тепер. Дивіться лишень, щоб задержали цю землицю, щоб не доложили до неї ще й своєї керваниці".

Голос діда кріпшав. Устав від стола і стояв серед хати високий, кремезний, сивим волосом досягав майже стелі. На чолі повибігали грубі морщини, жилаві руки стиснулись в кулаки, сиві, сповалі очі засяяли вогнями.

„Опиханого хочете!", гримнув старий дід і вдарив твердим кулаком об стіл. „Опиханого хочете!". Гуркнув дверми і вийшов з хати.

III.

Швидко перелинув рожевий день, розтав у темряві, що плила з лугів. Запала ясна, місячна ніч, сріблиста як мла, самотна як тінь.

Селом, здовж потока, попід круті верби йшов дід Опанас. На плечах ніс клунок, у руках костур. Йшов твердим кроком, вузькою доріжкою, у напрямку шляху, що біліє серед піль.

Довкруги було тихо. Не прокидався вітрець, не ворушився ні один листок. Розкішно відхала подільська земля, тепла від дну, вохка від роси. Примеркли вогні в сілянських хатах, заснули спокійно утомлені люди.

Минув дід Опанас дрімаюче село й вийшов на широкий, битий гостинець. Станув на роздоріжжі, оглянувся довкола.

„Господи! Як гарно...".

Біліють в місячнім світлі хати, сріблиться баня старої церковці. Віє теплий вітер, сонно шепчуть верби, плеще й шумить вода у потоці. У безкраї стелиться далекий шлях, біліє неначе чумацька дорога.

Подивився дід на рідне село, здійняв сиву шапку, низько поклонився.

„Спіть спокійно добрі люди! Піду я старий боронити край. Хай не показують на вас пальцями, хай не сміються другі села, що ніхто не пішов від вас — ні один.

Перед дідом стелиться широкий шлях, біліє далека незнана дорога.

І пішов дід цим шляхом. Пішов голоситись до козацького загону. Пішов ратувати честь села.

Кубанські клейноди за кордоном

Написав: Полковник Сергій Федоров.

(Докінчення).

Клейноди переглядали та провітрювали, поперше 16 вересня 1922 р., подруге 21—22 липня 1930; при тому, у присутности двох сербських старшин, складено акт:

„12 скринь з військовими клейнодами та майном кубанських военних частин знаходиться в схороні Картографічного відділу Географічного Інституту у доброму, сухому помешканні, яке має добрі запори та залізні мережі на вікнах.

При зовнішньому огляді встановлено, що одна скриня залізна, запаяна, з решта скринь деревляні, добре забиті гвіздками та обтягнуті залізними обручами. Все в доброму стані, лише на деяких перетерлися шнури та оббилися печатки.

Першим відкрили деревляну скриню ч. 1; в ній були канцелярське майно та справи Думи ордена „Хреста Спасіння Кубані". Орден цей був встановлений в 1918 р. Кубанською Крайовою Радою (Установче Зібрання), мав 4 ступені, нагороджені ним користали з великих привілеїв.

Скриня ця була переозначена на ч. 9.

В скрині ч. 3 знайдено: 21 прапор Війська вірних козаків запорожських, чорноморських та польових.

15 курінних прапорів та прапорців.

1 насіка (палиця) Наказного Отамана Куб. Коз. Війська, 2 копії телеграм Наказного Отамана Военному Міністрові та Намістникові на Кавказі.

6 докладів Военного Міністра з резолюціями імп. Миколи II.

Скриня ч. 2: Велике срібне блюдо з написом „Кубанци" та солонка до нього.

Срібне блюдо від міста Єйська з солонкою.

Срібне блюдо з написом „Чорноморському Війську від Катерини II" 1792 р. 13 липня.

Срібне блюдо Війську Чорноморському від імп. Олександра I.

12 срібних сурм з орденом св. Юра.

4 срібні юрївські сурми за турецьку війну 1877/78 р. р.

Кубанські козацькі прапори на просушці. Зліва курінні запорожські.

12 срібних юріївських сурм Ґвардейського дивізіону.

1 пернач Військового писаря.

18 малих перначів.

5 великих перначів.

2 великі булави.

14 малих булав.

1 булава Наказного Отамана графа Сумарокова-Ельстона.

Прапорець 2-го Кубанського кінного корпусу.

Скриня ч. 4.: 29 курінних прапорів та прапорців запорожських; прапорець Наказного Отамана; срібна сокира.

15 коробок з неґативами знимків реґалій.

Скриня ч. 6.: 5 курінних прапорців; 18 Військових та полкових прапорів.

Скрині ч. 1. залізної, з Військовими грамотами, не відчинювано, також і скрині ч. 5 зі срібними запорожськими литаврами та мармуровою таблицею Військового Штабу з написом відзначень полкам, батальонам та батареям. Речі в цих скринях зінсуватися не могли.

5 дальших скринь обсягували майно військових частин: 3 скрині куб. ґвардейського дивізіону 1 — Катеринодарського полку, 1 — Іманського полку; їх не оглядали, бо не було представників цих частин.

Все майно було згідне з описом, складеним Військовим Штабом у Катеринодарі, який знаходиться у Голови Делеґації.

Клейноди просушено, провітрено, сфотоґрафовано, після чого складено на свої місця та пересипано нафталіною проти молів. Скрині знов забито, обтянуто залізними обручами та перевязано мотузами, на котрі накладено печатки: Голови Делеґації ґенерала П. И. Кокунька (ініціяли „П. И. К.“); начальника куб. походного Штабу полковника М. К. Саламахина („М. С.“) та члена Делеґації полковника В. П. Білого („В. Б.“).

Видко було, що в Катеринодарі клейноди складали наспіх, безсистемно, половина прапорів немала чохлів, через що деякі з них, зокрема старовинні потерлися при переїздах, а на дні скринь було багато дрібних шматочків від прапорів.

По спису знаходяться там такі клейноди:

Військові прапори:

1. Великий білий прапор з чорними орлами та написом „За віру та вірність“ Чорноморського Війська, 1788 р.

2. Білий прапор з чорними орлами та написом „За віру та вірність“ Чорноморського Війська 1792 р.

3. Жовтий прапор з написом „Благодать оному“ 1801 р.

4. Білий прапор з чорними орлами та написом „За хоробрість при переправі через Дунай в 1828 р.“. (Буджацько-Азовського Війська).

5. Білий юріївський прапор Чорноморського Війська 1843 р. з написом „За пятидесятилітню вірну, усердну, та хоробрими подвигами ознаменовану службу“.

6. Великий юріївський блакитний прапор Чорноморського Війська з написом „За хоробрість, примірну службу у війні проти французів, англичан й турків у 1853—55 р.“ з 1856 р.

7. Такий же синій прапор з 1856 р. Азовському Війську.

8. Великий блакитний юріївський прапор з написом „За Кавказьку війну“ з 1864 р. Кубанському Війську.

9. Білий юріївський прапор з написом „За визначення у турецьку війну 1877—78 рр.“ а під орлом „1696—1886“ Кубанського Війська.

10) Малиновий великий юрівський прапор з написом „На память 200 літнього існування Куб. Коз. Війська".

М а л і к у р і н н і п р а п о р и.

1) 4 ясно-рожеві з білим хрестом, звіздою, сонцем, сневом та написом „За віру та вірність".

2) Білий атласний з рожевим хрестом, блакитною звіздою, на котрій нашитий білий хрест.

3) 10 світло-зелених, з чорним хрестом на звізді та написом „За віру та вірність".

4) 5 темнозелених з білим хрестом, який у середині рожевий.

5) 5 яснозелених з блакитним хрестом.

6) 5 яснозелених з рожевим хрестом.

7) 5 яснозелених з звіздою, білим хрестом та написом „За віру та вірність".

П о л к о в і п р а п о р и:

1) Хоперського полку — стрілецький трехвістний прапор з 1738 р.

2) 14 білих прапорів Чорноморського Війська, з 1801 р., з рожевим хрестом по середині.

3) 6 зелених з рожевим хрестом — Чорноморського Війська з 1803 р.

4) Прапор Дунайського Війська за переправу через Дунай 27 травня 1828 р.

5) Прапор 1-го пішого полку Чорноморського Війська, з 1830 р., з написом „За відзначення 20 травня 1828 р. при розбитті турецької фльотилі під Браїловим".

6) Прапор 9-го полку Чорноморського Війська, з 1830 р., з написом „За відзначення при добутті кріпости Анапи в день 12 липня 1828 р.".

7) Такий же прапор 5-го пішого полку Чорном Війська.

8) Прапор 1-го кінного полку з написом „За відзначення у Перську та Турецьку війни у 1827, 1828 і 1829 р." — з 1831 р.

9) Прапор 5-го кінного полку з написом „За відзначення у Турецьку війну в 1829 р." — з 1830 р.

10) Прапор 3-го пішого баталіону Війська Чорноморського, з 1845 р.

11) Юрівський прапор 22-го кінного полку Кубанського Війська з написом „За відзначення при покоренні Кавказу в 1864 р." — з 1865 р.

12) Юрівський прапор 11-го кінного полку Куб. Війська з написом „За відзначення в Турецьку війну, в ділах проти горців в 1828—29 р. і при покоренні Кавказу в 1864 р." — з 1865 р.

13) Юрівський прапор з написом „1874 р. 1-му Хоперському полку за відзначення в Турецьку війну в ділах проти горців в 1828—29 р. і при покоренні Західного Кавказу в 1864 р.".

14) і 15) Звичайні прапори невідомих частин.

П р а п о р ц і:

1) 2 прапорці Хоперського полку з 1738 р.

2) Ясно-зелений прапорець зі св. Юрієм Побідоносцем та написом „Сей рапиръ сдѣланъ куренемъ Ирклїевскимъ за атамана Семена Письменнаго въ 1770 году".

3) Блакитний з узорами та св. Юрієм Побідоносцем, хрестом, півмісяцем та зіркою з написом: „Сдѣланъ рапиръ сей за атамана Прокопа Кабанця куреня Брюховецького въ 1770 году".

4) Синій Кошового Отамана Захара Чепіги зі срібною булавою, орлом та написом „1791 годъ, Державы благочестивѣйшія... Захарія Алексѣевича Чепіги, сдѣланная въ 1791 году апрѣля 26 дня".

5) Такий же Отамана Чепіги, з орлом та мідяною посрібленою булавою, з написом „1791 годъ".

6) Синій Кислякївського куреня, з орлом.

7) Білий з мідяною булавою та хрестом Буджацького Війська.

8) Білий з написом „За віру та вірність" 1792 р.

9) Два зелені шовкові.

10) Протовчанської паланки з червоного холсту, з хрестом, півмісяцем та зірками.

К л е й н о д и:

1) Булава Наказних Отаманів срібна, позолочена, з деревляною ручкою.

2) Пернач Військового Писаря метальовий, з копієм та золотою насічкою.

3) Дві великі мідяні булави, золочені.

4) 14 булав малих мідяних золочених.

5) 5 перначів паланочних полковників срібних.

6) 18 малих курінних перначів.

7) Печатка залізна кругла, на ній запорожський козак зі списом, рушницею на плечі та написом „Печать славного війська Запорожського низового".

8) Мала мідяна печатка з написом „Печать куреня Платнировскаго".

9) Великі срібні литаври.

10) Дві великі срібні кінні сурми.

11) Печатка велика яйцевидна залізна з фігурою запорожського козака, який тримає в правій руці прапор з хрестом, а в лівій рушницю, з написом „Печать коша войска вѣрныхъ казаковъ".

12) Така ж печатка з написом „Печать коша вѣрныхъ казаковъ Черноморскихъ".

13) Печатка мідяна мала з написом „Печать коша войска вѣрныхъ казаковъ".

14) Така ж мала залізна печатка з написом „Печать коша вѣрныхъ казаковъ Запорожскихъ".

15) Дві копії з цих печаток.

16) Печатка Дунайського козачого війська.

17 Мундир Імпер. Олександра II.

18) Блюдо срібне визолочене з написом „Даръ Екатерины Великой Войску Черноморскому 1792 года іюля 13 въ Царскомъ Селѣ чрезъ Войскового судью Антона Головатого".

19) Велика срібна золочена солонка з орлом та озлобами.

20) Шабля Кошового Отамана Антона Головатого.

21) і 22) Грамота на цю шаблю, дар цариці.

23) і 24) Мундир Намістника на Кавказі Великого Князя Михайла Миколаєвича з шаблею.

25) Сошка під рушницю та подвійна сокирка.

І м п е р а т о р с ь к і г р а м о т и:

1. Катерини II з дня 30 червня 1792 р.

2. „ з дня 1 липня 1792 р.

3. Накази Павла I-го 7 лютого 1799 р.

4. „ 13 лютого 1799 р.
5. „ 6 березня 1799 р.
6. „ 22 травня 1799 р.
7. „ 27 червня 1799 р.
8. „ 5 серпня 1799 р.
9. „ 3 листопаду 1799 р.
10. „ 15 листопаду 1799 р.
11. „ 22 грудня 1799 р.
12. „ 6 лютого 1800 р.
13. „ 17 квітня 1800 р.
14. „ 21 квітня 1800 р.
15. „ 1 серпня 1800 р.
16. „ 3 листопаду 1800 р.
17. Грамота Павла І-го 16 лютого 1801 р.
18. Грамота Олександра І-го — 13 травня 1803 р.
19. Його ж Наказ з 9 березня 1815 р.
20. Грамота Миколи І-го з 10 жовтня 1843 р.
21. Його ж з 1 червня 1844 р.
22. „ 15 березня 1845 р.
23. Рескрипт Олександра ІІ-го з 16 грудня 1848 р.
24. Грамота 26 серпня 1856 р.
25. „ 26 серпня 1858 р.
26. Рескрипт 24 червня 1861 р.
27. Грамота 12 червня 1864 р.
28. „ 25 березня 1867 р.
29. „ 30 серпня 1880 р.
30. „ Олександра III-го 28 грудня 1889 р.
31. „ Миколи ІІ-го 19 липня 1896 р.

Примітка: Кубанська канцелярія, Београд, Немањина, ч. 20, має світлини з прапорів, клейнодів та грамот. Альбом 30 × 35 снт. зі 110 фотографіями коштує 400 динарів. Окремі фотографії розміру 9 × 12 — 2 динари, 13 × 18 — 6 дин., 18 × 24 — 15 дин. без попт. пересилки. При замовленні треба вказати назву та число (по опису), та чи в одного боку світлину в альбомі чи з обох.

*

Прапори частин кубанської дивізії

Регалії й тепер перебувають в тих же умовах. В один час піднято питання про перевіз регалій до Чехословаччини з огляду на те, що Прага в 1922—28 р. була духово-культурним центром кубанської еміграції, а влада республіки була охоча дати кошти на перевіз клейнодів та утримання старших членів Делеґації. Свого часу кубанський уряд дав відповідні кошти й визначив по 100 франків добавного членам Делеґації, але незабаром делеґація опинилася без коштів, лише уряд Югославії видає членам Делеґації невеличку інвалідну пенсію. Перевіз не відбувся з огляду на те, що Білгород є осередком військової кубанської еміграції, отамана та штабу, а крім того впливали й моменти політичні.

*

З інших історичних цінностей Кубанського Війська перебуває закордоном булава Кошових та Військових Отаманів запорожських та чорноморських. Після усунення кубанцями в 1917 р. експозитури російської влади тимчасового уряду на Кубані, козаки обрали собі вільно першого Військового Отамана; з цієї нагоди відновили й обряд помазання Отамана на голові грязюкою при врученні йому булави прилюдно, на історичній площі Катеринодару. Помазання робив член Делеґації проф. Щербина, Отаманові ж вручено історичну булаву Кошових Отаманів, а булаву Наказних складено до музею.

Далі при кожному новому обранні Отамана йому вже передавано цю історичну булаву. Вона є зовсім проста — металева з перехрестям, на горі продовгуватого яблука, вороняно-сталевої барви з ручкою около пів метра довгою, з чорного дерева; цінність її головно історична.

При зреченні з отаманства ґен. Букретова 18 квітня 1920 р. після того, як він здав кубанську армію більшовикам, булаву цю перебрав голова куб. уряду іженір Іванис, який по конституції Кубані ставав заступником Отамана й повинен був до місяця перевести вибори нового Отамана. Однак цього він не зробив та й сам відїхав з Криму, де опинилися рештки кубанців. В осені 1920 року виявилася конечна необхідність, з політичних міркувань, обрати кубанського Отамана хоч би й революційним шляхом.

*

Куб. Рада (крим.) ухвалила добути отаманську булаву у п. Іваниса, який перебував у Грузії; це було доручено зробити ґен. Попову при допомозі автора цих рядків; американський воєнний міноносець мав доставити їх до Грузії ти вивезти їх звідти, він вже відплив з Царго-

рода до Криму як сталася кримська катастрофа й усі кубанці опинилися в Греції на острові Лемносі.

Там і вибухла „революція", кубанці звинули заступника п. Іваниса полковника Виннікова з отаманського замісництва й обрали, по історичному запорожському прецеденту на еміграції, нового кубанського Отамана генерала Науменка.

Однак булави не було, лише потім у Югославії ствердили, що Іванис, боячися за булаву, передав її на охорону ще в Криму отаманові Таманського відділу (повіту) полковникові Костеві Бережному; дружина його Анастазія Маркеловна зашила булаву у шкіру й таємно її стерегли, переховували й вивезли закордон, стративши з за нього всі свої речі.

В Югославії у полк. Бережного робили трус, шукаючи булави, але він попереджений заздалегідь передав її урядовцеві Шевченкові. Останній відмовився повернути булаву, мовляв вона належить полк. Виннікову, тоді потайно булаву викрадено, а натомісць поміж речі п. Шевченка вкладено, зашиту у ту саму шкіру, дерев'яну палицю.

Історичну ж булаву, за письменним розпорядженням п. Іваниса 29 листопада 1926 р. передано польському военному атташе у Білгороді майорові Грабському, під росписку. Відіслана в дипльоматичній пошті до Варшави, вона перебуває там в сейфі, нажаль окремо від усіх кубансько-запорожських клейнодів, з якими вона перебувала більш як сотню років разом у Катеринодарі.

*

З інших кубанських полкових клейнодів, які вдалося захоронити від знищення більшовиками та вивезти закордон, кілька штандартів та прапорів перебувають при кубанському ґвардейському дивізіоні. Частина їх була вивезена з чорноморського побережжя, після здачі армії, з рештками полків, інші привезли козаки повстанці та біженці потім до повстанчої Армії Відродження Кубані ґенер. Ростикова та до Криму.

Тепер вони є власністю військових частин кубанської козачої дивізії, кадри якої перебувають в Югославії, де переховані в окремій кімнаті, а саме:

1) Штандарт юріївський Чорноморського ґвардейського дивізіону — за битву під Ляйпціґом в 1813 р.

2) Юріївський штандарт Кубанського ґвардейського дивізіону — 1911 р.

3) Штандарт Терського ґвардейського дивізіону.

4) Ювилейний малиновий прапор 1-го Хоперського полку, з ювилейною лентою (1696—1896 р.) та юріївським хрестом і темляком.

5) Юріївський штандарт 1-го Запорожського полку імени Кошового Отамана Сидора Білого, за розбиття турецької фльотилі.

6) Юріївський штандарт 1-го Полтавського полку.

7) Прапор юріївський 1-го Кубанського полку.

8) Юріївський штандарт 1-го Таманського генерала Отамана Безкровного полку.

9) Ювилейний прапор 2-го Хоперського полку, юріївський.

Військовий прапор Коша вірних козаків дарований 1788

10) Юріївський прапор 2-го Кубанського полку.

11) 2-го Таманського полку (звичайний).

12) Юріївський штандарт 2-го Запорожського (б. Єйського) полку.

13) Юріївський прапор 2-го Лабинського полку.

14) Прапор (звичайний) 2-го Іманського полку.

15) Юріївський прапор 2-го Куб. пластунського батальону „за геройську оборону Севастополя в 1854/55 рр.".

16) Прапор (звичайний) 3-го Куб. пластунського батальону.

17) Прапор 6-го Куб. пластунського батальону.

18) Рештки прапору незнаної частини.

Більша частина полкових та батальонових прапорів, як видко, безслідно загинула в боротьбі 1918—20 рр., зокрема загинули інші полкові клейноди, головно юріївські срібні сурми, яких мали чимало як кінні полки так і пластунські баталіони та батерії; все це були бойові винагороди чорноморцям, лінейцям та кубанцям. Цілком можливо, що деяка частина з них захована населенням Кубані, як це вже мало місце в 1917—20 рр.

В кожному разі існування старовинних клейнодів закордоном та полкових прапорів, у великому ступні спричиняються до того, що кубанська еміграція, в головній частині військова відчуває себе компактним тілом певно звязаним і з Отаманським центром і з кадрами військових частин.

Перебування кубанців закордоном затягнулося. Дні течуть за днями, рік минає за роком, але певно віриться, що козачі клейноди ще піднесуться знову з гордістю — над козацтвом у всій своїй красоті.

Шість тижнів в денікінськім полоні

Спомин.

Написав: Володимир Струць.

Перейшовши 17 липня 1919 року за Збруч, станула Українська Галицька Армія до боротьби з новим наїздником на Україну, більшовиками. І знов станули вірні Сини України в одну лаву і гнали червоних Москалів побідно до Києва. Та в хвилі, коли здавалося, що Україна вже майже скинула зі себе чуже ярмо, тоді новий ворог вступив на українські землі. Цим разом наступали білі Москалі, не менше грізні від червоних.

В той час я служив при 8 бригаді Укр. Гал. Армії, як командант сотні в куріни сотника Данила Бізанца. 8 бриґада одна з перших по впертих борбах з большевиками під Фастовом і Васильковом вступила вечором до Золотоверхого города і обсадила важніщі точки свого відтинка. На другий день досвіта я дістав наказ машерувати на Печерськ і обсадити арсенал.

Моя сотня рушила на Печерськ. Закватирувавшися в касарнях, я виставив на перехрестю вулиць машиновий кріс, готовий кождої хвилі сипнути сталевим дощем на противника. Здовж мурів, якими обведений арсенал, стояли наші стрільці з гордістю в серцях, що золотоверхий Київ, ціль наших змагань в наших руках.

Я сам з кількома старшинами пішов оглянути арсенал. Стояли там на подвірі важкі гармати, лежали стрільна, крізь вікна будівель видко було майстерні, в яких направлювано зіпсуті гармати, дальше видко було крізь закратовані вікна величезний магазин шкіри, і я заздалегідь тішився, що наш босий стрілець дістане в короткім часі нове взуття. Оглянувши всілякі відділи великого арсеналу, я забажав порозумітися в деяких справах з управителем арсеналу. Довідавшися, що інженір, завідуючий арсеналом мешкає на тій самій вулиці напроти касарні, я пішов до нього. Він мешкав на другім поверсі. Познайомившись з ним ми балакали про справи арсеналу, коли через відчинені двері, що провадили на балькон від сторони вулиці, дався чути тупіт кінських копит по вимощеній каменем вулиці. Ми оба вийшли на балькон і глянувши вниз побачили 10. їздців на конях, а всі в золотих пагонах. Їхали вони помалу і розглядались цікаво на всі сторони.

— Ето Ґаліччане? — спитав інженір.

— Так! — сказав я без надуми.

— У вас носять тоже пагони?

— Так! — сказав я, а на лице вибіг румянець встиду.

Перед касарнею стояв стрілець на стійці. Їздці спинились, поговорили щось зі стрільцем і поїхали дальше. Знову спинились на роздоріжжі коло машинового кріса, що стояв під памятником Столипіна, поговорили щось зі стрільцями і зникли на закруті вулиці.

Я розпращався з інженіром і миттю злетів на долину. Питаю стрільця:

— Що це за одні?

— Москалі, — каже стрілець.

— Що вони тут хочуть?

— . . .

— Про що тебе питали?

— Питали, чого я тут стою.

Бачу, що заноситься на страшне безголовя. Вчора чи передучора дістали ми наказ: „При стрічі з Добровольчою армією не стріляти".

Я вже нікуди не виходив з касарні. За яку годину приходить до мене вістовий і голосить, що якийсь денікінський старшина хоче зі мною у важній справі говорити. Я казав його привести.

За хвилю входить молодий старшина літ около 25, бльондин і рекомендується:

— Поручік Х. У.

— Приємно мені.

Дуже чемно перепросив, що може перешкаджає, однак цікаво йому глянути на плян Києва і дізнатись, якими вулицями буде йти демаркаційна лінія. Тепер власне штаб У. Г. А. зі штабом армії ґенерала Бредова переговорює в справі демаркаційної лінії в Києві. Він є певний, що до „драчі" не прийде. Він особисто хотівби, щоб ми спільно били большевиків. Росказував мені про бої під Царицином, де на голову мали побити червоних. Поснідавши в мене, пішов, обіцюючи ще вернутися.

Десь коло полудня почув я звуки музики і ще сильніші вигуки: „Ура-а!".

Я вибіг на двір. На переді вулицею їдуть на конях денікінські старшини, далі музика ріже марша: „На солнце оружем сверкая", за ними йде піхота, скорострілн на тачанках, гармати, військо, а по обох боках вулиці хідниками тисячна товпа реве „Ура-а".

Висипались стрільці з касарні і зачудовані стоять ні в сих ні в тих. Поглядають питаючо на мене. Я чую, що дуже глупо мушу виглядати, але й положення глупе. „Союзники" приставули, затарасувавши цілу вулицю. Вони чулися панами ситуації і поводилися визиваючо. Приходить до мене мій стрілець зі стійки і каже, що салдати відібрали йому кріс, а його нагнали до казарми. За хвилю приходять інші стрільці і голосять, що Денікінці забрали кулемет, що був на роздоріжжу. Кров ударила мені до лиця. Питаю першого з краю.

— Де ваш командір?

— Вот палковнік на белой лошаді.

Ледви перепхався до нього. Представляюсь. Питаю чи то з його приказу салдати провокують стрільців і відбирають зброю. Він дещо змішався і каже, що нічого не знає та дасть приказ, щоб салдати стрільців не чіпали. З тим я відійшов. Серед вулиці на тачанці з кулеметом сидить якийсь „унтер" — себто підстаршина і питає нашого стрільця:

— Ви ґалічані?

— Так! — відповідає стрілець.

— Ви вместе с Петлюрой?

— Так!

— За самостійну Україну? — питає Москаль.

— Так! — каже стрілець.

— Ех! вешать будем! — каже Денікінець, а товпа московська заревіла сміхом.

Щоб не слухати обидливих слів, я відійшов на кватиру, не знаючи, що робити. Звязкові, що я їх вислав до команди куріня, не вернули. Не знаю, де команда куріня, де бриґада. Тепер звязок наладнати неможливо. Нема кого зарадитись. Жду сам, не знаю, на що. Та в тім вбігає стрілець:

— Пане поручнику! Денікінці на подвірі хочуть стріляти.

Вибігаю. На подвірі з трьох сторін стоять Денікінці, кріси держать „до стрілу готов". По середині на коні капітан. Поздоровивши витягнув руку зі словами:

— Ваш револьвер!

— Такі ви союзники? — питаю.

— Дайоте, іаі пріказівапо стрелять!

Я відопняв револьвер і кинув на землю. Треба, щоб стрільці здали зброю. Посилаю вістового.

— Как жалко, — каже капітан, коли побачив, як стрільці послушно виконували кождий приказ. Врешті я запитав, що сталося, що нас мусіли роззброїти. Капітан пояснив, що переговори зірвані, а декотрі частини стали до себе стріляти. Цей капітан зі своїми салдатами відпровадив нас аж до моста на Дніпрі. Там коло якоїсь хатчини ми затрималися. Пізніше привели до нас інші роззброєні відділи У. Г. Армії як також У. Н. Р. Армії. Під сильною ескортою перевели нас через міст до місточка Дарниці, де був табор для полонених.

Старі знакомі місця з перед двох літ. Де я думав в 1917 році втікаючи з Дарниці з полону, що два роки пізніше я знову буду в тім таборі як полонений?

Та тепер табор був пустий, коли нас привели. Всіх нас Галичан було в денікінськім полоні около 500, в тім 18 старшин, тількиж було полонених Придніпрянців У. Н. Р. Армії. Та ті довго не побули в Дарниці, бо до двох тижнів всі повтікали. Сторожі коло нас не було ніякої, ми могли свобідно ходити куди захотіли. Виїжджали навіть до Києва по деякі орудки.

Ми полонені підлягали команді харчевої частини, що містилася в поїзді на стації Дарниця. Командантом цеї харчевої частини був полковник Станевіч, що стратив сина в боях під Царицином. Йому до помочі був доданий другий полковник, який мав завідувати цілим табором полонених. Я як найстарший рангою завідував всіма галицькими частинами і в службових справах зносився безпосередно з командантом табору. Наші стрільці ходили часто на роботу. За роботу була плата, хоч невелика та всеж стрілець заробив собі стільки, що до того харчу, який одержував як полонений, докуповував хліб, солонину, молоко тощо та не дуже бідував. Гірше було старшинам. Ті на роботу не ходили, а тимсамим не брали ніякої плати, тож ограничувалися лиш до тих харчів, які одержували від Денікінців. А цілий харч складався лиш з моркви та олію. Коли я приходив до полковника і передавав йому жалобу старшин на лихий харч, тоді полковник давав своїм підчиненим приказ:

— Пабольше давайте пленним марковкі.

Хліба ми не діставали.

Кождого майже вечора я ходив до поїзду до полковника і здавав йому звіт зі ставу стрільців і одержував розпорядки на слідуючий день.

Треба вислати 10 стрільців і 1 підстаршину на електричну стацію до Києва. Вислати 15 стрільців і підстаршину на товарову стацію виладовувати всілякий товар. Вислати 50 чоловік, одного старшину й кількох підстаршин на Дніпро виладовувати дерево і т. п.

Стрільці ходили на роботу досить радо, тимбільше, що були платні.

Між денікінськими старшинами було кількох Українців, які в ріжний спосіб попали до денікінської армії. Просили нас часто до поїзду на вечеру й там ми говорили про положення на фронті, про те, які „блискучі" побіди відносили Денікінці над більшовиками.

Про ті „блискучі побіди" Денікінців над більшовиками ми мали нагоду раз самі переконатися.

Одного пополудня десь коло 2-ої години вибралися ми до Дніпра купатися. Нараз паде гарматній стріл — один, другий, десятий, ба, далі падуть чимраз густіші стріли й наче на фронті грають гармати й видко, як над Києвом розриваються шрапнелі. Що за біда? Ніяк не можемо собі витолкувати цеї стрілянини. Фронт за далеко. (коло 60 км. на північ від Києва), щоб більшовики так раптом зявились у Києві. Літаків також не видко. Ми вже не пішли купатись, лиш вернулися до бараків і крутилися коло поїзду, щоб довідатися, що то була за стрілянина. Врешті розказав нам полковник, що більшовики пароходом Десною приплили до Києва і давай „жарити" по городі. Денікінці з початку зовсім стратили голову. Відтак витягнули з поїзду якісь дві гармати, що мали йти на фронт і почали стріляти по більшовиках. Дві сотні денікінських офіцирів підплили на якімсь пароході до більшовиків і почалася боротьба на кріси й кулемети. Врешті більшовики подались в гору ріки, наробивши Денікінцям багато бешкету. Були чутки, що більшовики кільканадцять денікінських старшин потопили.

В погідну тиху ніч нераз було чути, як глухо гуділи гармати на фронті. А фронт розтягався здовж річки Ірпеня, що з правого берега вливається до Дніпра, а на лівобережній Україні переходив коло міст: Остер, Ніжин, Бахмач, Конотоп. Денікінці перехвалювались перед нами, що от-от застукають більшовиків у Москві, що їхній генерал Мамонтов зібрав 2 тисячі кінноти, прорвав більшовицький фронт і вдерся на їхні зади, що Курськ і Орел вже в денікінських руках, що дні Тули вже почислені, а врешті прийде черга й на „Маскву" й тоді прийде комуні кінець. Всі ті перехвалки ми приймали з великою резервою. Від ранених салдатів, що в санітарних вагонах їхали з фронту на полудневу Україну, ми довідалися, що на фронті Денікінцям не дуже то „везе", що більшовики кидають великі маси війська, що денікінські частини переходять нічю на більшовицьку сторону і т. п., для денікінців мало потішні вісти. Частин, що стояли на фронті, не було ким заступити й такий веремучений салдат радо слухав більшовицької агітації і при найближчій нагоді переходив на другу сторону.

Раз довідалися Денікінці, що недалеко Києва якісь повстанці (банди, як вони називали), напали на меншу Денікінську частину, побили їх, забрали кріси й т. і. Це Денікінців дуже непокоїло. Продумували, якби то тим „бандам" дати прочухана. Та не було кого проти тої „банди" вислати, бо все виїхало на фронт проти більшовиків.

Одного вечора питає мене полковник, чи мої стрільці не прогналиб „бандитів" з таких, а таких сіл. Чому ні! Нехай лиш добре їх узброїть, а вони підуть радше „банди" бити, чим сидіти безчинно в бараках. Полковник задумався і сказав, що в тій справі поговорить з Бредовом. Чи говорив — не знаю, та вже більше не ставив мені такої пропозиції.

Та нам цікаво було знати, що то за „банди" ґрасують по дооколичних селах. В містечку ми довідалися, що то отаман Зелений сидить у Трипіллю над Дніпром, робить бешкети Денікінцями і сміється з них. Ми, старшини, зробили тайні збори й урадили наладнати звязок з батьком Зеленим. В тій цілі вибрали двох старшин, які мали піти до Трипілля й представити от. Зеленому наш замір переходу всіх полонених до партизан.

Тимчасом на фронті витворилася ситуація для Денікінців дуже погана. Вони „на гвалт" стягали всі збройні сили й висилали на фронт.

Приходить раз до мене полковник і каже, щоб я післав своїх „стрелков" сторожити денікінські маґазини, бо салдатів, що коло маґазинів робили варту, мусить негайно вислати на фронт. „Какая неустойчивость" — казав полковник, а ми в душі раділи тій „неустойчивості". Замісць крісів дістали стрільці палиці й з тими палицями робили дві доби службу коло маґазинів.

Прапор 1-го кінного полку Війська Чорноморського.

По двох днях вернули оба старшини з Трипілля. Говорили з отаманом Зеленим. Він дуже радий привитати нас у Трипіллі. Бе комуну й Денікіна, держить звязок з Петлюрою, а недавно затопив на Дніпрі якийсь пароход з жидами-комуністами. Батько Зелений висилає нам чотирьох провідників з крісами, які найкоротшими дорогами заведуть нас до Трипілля.

Я скликав збори старшин і ми врадили не гаяти часу, а чимскорше перейти до повстанців.

Коли сотні зійшлися до бараків на обід (усі полонені були поділені на 4 сотні), я при замкнених дверях росказав стрільцям, що цеї ночі втікаємо з полону до повстанців. Хтоби бажав дальше боротись з крісом у руці за самостійну Україну, нехай з нами втікає до отамана Зеленого.

Майже всі стрільці рішилися втікати. Втечу я назначив на 10 год. в ночі. Стрільцям наказано якнайбільшу тайну й обережність.

В одній хвилі вид цілого табору змінився до непізнання. Замість спокійно сидіти, як звичайно, почали стрільці вештатися по цілім таборі, ходили до міста купувати на дорогу хліба, тютюну, зачали явно пакувати свої наплечники, так, що те все виглядало дуже підозріло. А були між нашими стрільцями два рідні брати. Один з них був у бараці при сотні, а другий працював на стації в денікінській пекарні. Цей зі сотні пішов до пекарні й сказав свому братові, що втікаємо до повстанців. Той другий зачав пакуватися. Впало підозріння й коли Денікінці зачали питати його, чого він пакується, а він їм на те:

— Не хочу я з вами сукін синами працювати, йду до повстанців.

З початку думали Денікінці, що це жарт, але, коли побачили, що стрілець пішов, донесли свому „унтерові", а цей „старшому" й так поволі пішло щораз дальше. Ще далеко до вечера, а вже в цілім таборі, на стації й у поїзді стало всім відомо, що втікаємо. Я казав повідомити тих, що з палицями сторожили магазинів, що ми втікаємо, щоб прилучилися до нас. Вартові покидали палиці й пішли лагодитись у дорогу.

Врешті стало смеркатись. Стрільці доносять, що Денікінці вже про все знають, що зарядили строге поготівля, що телефонували вже до Києва по кавалерію, яка мала гнатися за нами. Ми всі у великім поденервуванні ходили поміж бараками й кляли на чім світ стоїть довгі язики наших стрільців.

Коли вже стало зовсім небезпечно ждати десятої години, я дав приказ старшинам зі своїми людьми виходити з бараків у ліс, де ждали на нас провідники. Та не так склалося, як заповідалося. З першої сотні вийшло лиш 12 стрільців, решта рішила остати. З другої сотні вийшло 22 стрільців, з третьої 37 і щось стільки з четвертої так, що зі старшинами було нас всіх 120 чоловіка.

Швидким кроком, а то й бігом ми рушили в напрямі соснового ліса, що зі всіх сторін окружав табор. При виході з табору якийсь Денікінець заступив нам дорогу зі словами: „Господа, что ви делаете", та кілька пар дужих рук вхопило його й мов спілу грушку кинуло ним до землі, з якої вже більше не встав.

Получившися в лісі з провідниками, ми пустилися на південь здовж Дніпра. Дорога піскова дуже тяжка, ноги грязли в піску, а на переді десь далеко майже бігли. Я натягав ноги що сили, та не годен був їх дігнати. Врешті, щоб не згубитися в лісі, нас кількох, що замикали похід, пустилися бігти й з малими перестанками бігли майже цілу ніч. Коли зачало свитати, побачили ми на високім горбі, по другім березі Дніпра якісь вежі, башти, мури. Це Трипілля! Цей вид додавав нам сил зробити ще 2—3 тисячі кроків — врешті густі плавні, що розтягаються майже всюди здовж Дніпра, скрили нас і ми мов неживі попадали під кущі гнучкої лози й відпочивали знеможені далекою дорогою. В протягу кількох годин ми зробили 40 верст — Маратонський біг. Я хотів здіймити чоботи, та показалося, що то не така легка справа. Ноги попухли, чоботи мокрі й цілковито не вдалося мені їх скинути. „Хлопці" відітхнувши, почали в казанках варити їду. Одні гріли молоко, інші варили бараболю, ще інші спали. Наші провідники переправились на той бік Дніпра сповістити отамана Зеленого про наш прихід. Ми пролежали до полудня під кущами лози й ожидали повороту провідників. Врешті десь коло 4 години з полудня прибули провідники й принесли погану вістку. Отаман Зелений виступив зі своїми повстанцями з Трипілля і подався на полудне здовж Дніпра в напрямі Трехтемирова—Канева. Денікінці хотіли більшими силами зліквідувати „банду" — длятого от. Зелений без бою опустив Трипілля. Нам приказав маширувати за собою, а там получимось і спільно воюватимемо. Провідники принесли зі собою 5 бохонців хліба. Та що тих 5 бохонців значило на 120 людей? Не орієнтуючись в околиці, пішли ми сумерком до найближчого села. Там мали розійтись по хатах, щоб дещо зїсти, а за 2 години назначив я збірку коло церкви. Нас чотирох старших зайшло до якоїсь хати. В хаті молодиця колише дитину. Привитались, запитали, де чоловік. Не хотіла сказати. Просимо, щоб дещо продала зїсти, хліба кусок, сала, молока, яєць тощо. Каже, що дуже бідна, нічого не має — все в неї вийшло. З черги запитала нас, хто ми й звідкіля йдем. Росказуєм, не йняла віри. Постоявши хвильку, прощаємося з хазяйкою і починаємо виходити, та вона спинила нас. — Пождіть! То ви справді з плену? То ви не з тих, що граблять? Вибачайте! Сідайте! Я зараз... Внесла соломи, затопила й за хвильку вже смажилась яєчниця на солонині. Поївши, ми хотіли платити. Не взяла. Подякували — відійшли. Коло церкви збірка. До найближчого села на південь — ходом руш! Ми йшли по більшій части ночами. Третьої днини переправились на правий беріг Дніпра.

Одної ночі йдемо при світлі місяця, аж перед нами замаячіло кількадесять постатей з крісами. Станули ми й вони. За пізно вже тікати. Віддаль виносить заледви 50 кроків. Занадто близько підійшли одні до других. В нас ні одного кріса. Біда!.. Висилаю до них одного старшину й під-

старшину. Стоять — балакають. Четар махнув рукою. Приходимо. Це люди „батька" Зеленого. Питаємо, де Зелений. Кажуть, що вбитий коло Канева. Частина людей перейшла під команду якогось Пятаченка й подалась на Полтавщину продовжати повстання. Люди, що ми стрінули їх серед степу, йдуть домів. Вони посидять в дома через зиму, а там знову, як сонце пригріє і сніг стопиться, підуть бити комуну чи Денікіна. Ми просили, щоб нам дали хоч 1-2 кріси. Не дали. Розпращавшись, ми рушили дальше. Доходимо до села Македони. „Хлопці" розійшлись по хатах дещо зїсти — відпочати. Я продаю свої чоботи (мав другу пару). Взяла якась хазяйка, обіцюючи принести 400 карбованців. За кілька хвиль вбігає до нас якась жінка з криком:

— Хлопці! Спасайтесь! Денікінський розїзд в 3 верстви від села!

Ми вибігли з хати. Повибігали й стрільці з хат. Що робити? Не будемож ждати, аж заберуть нас, як баранів і поженуть, хто знає куди.

— Хлопці — кажу я. — Не йти нам цілою гурмою. Можемо всі попасти в руки ворога. Найкраще буде, як розібємося всі на малі гуртки по 2—3 і будемо йти на захід. Так, хоч може не всі, а всеж більшість верне до своїх. — І стрільці по 2—3 йшли на захід, оминаючи більші містечка, як: Ставище, Білу Церкву, прямуючи на Козятин.

Я і поручник Степан Слюсарчук пустилися у двох на захід. Йшли день в день і зробили поверх 500 верст. Йшов тою дорогою і четар Балицький Олекса й четар Юрченко та багато інших. По дорозі розпитували нас дядьки, звідки й куди йдемо, що чувати нового, де тепер Петлюра, просили, щоб зайти в хату й розказувати новини, а вони не жалітимуть їди.

— Сиди, голубчику, хоч і цілий рік. Ти бував у світі, росказуватимеш, а ми хліба-соли не пожаліємо. — Так запрошували нас дядьки в хату. І дійсно. Всюди приймали нас дуже гостинно, накормили, переночували й на дорогу дали, часом за село випровадили й дорогу показали та добрим словом пращали. Пізною осінню прийшли ми до Козятина. Зайшли на стацію, а на стації шпиталь — не шпиталь, а трупарня. Люди хорі тифом лежать один побіч другого і ніхто їх не запитає, чи хочуть пити, чи їм нехолодно, а лежать тихо без скарги й нарікань, ожидаючи хвилі, коли застигне, а по кількох днях може хтось здогадається і вивезе десь за місто...

Волос дубом стає нині ще на згадку, як кращі Сини України вмирали не десятками, не сотками, а тисячами...

З Козятина я поїхав поїздом до Жмеринки. А в Жмеринці Головний Отаман Симон Петлюра скликав зїзд всіх фронтових отаманів і радився, чи можна дальше провадити війну, чи ні.

Я поїхав дальше до Бару, де була Команда Етапу Галицької Армії. На стації в Барі я стрінувся з санітарним поручником УСС, покійним Олексою Перфецьким, який в кілька тижнів пізніше вмер на тиф. Переночувавши в нього, я зголосився в Команді Етапу Г. А. до служби.

Історія 8-ої Галицької Бриґади

(давнішої „Ґрупи Рудки" або „Ґрупи Гофмана").

Написав: *Д-р Іван Карбинець.*

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ҐРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА ЇЇ БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

(Продовження).

День **21. лютого 1919.** минув досить спокійно. Гуперт пише, що цього дня обсадили Українці гору кота 307 (? — І. К.).

Офіціяльне звідомлення з галицького фронту з 21. II. 1919. р. подає: „...На захід від Городка продовжуються бої в цілі припинення залізничого руху й знищення залізничої дороги. За останні два дні ані один поїзд до Львова не був допущений, не зважаючи на вперті часті проби ворожих панцирок поправити перешкоди на залізничім шляху". Дальше згадує про сильні бої коло Белза й Рави Руської.

22. лютого 1919. р. польські відділи здобули деякі з утрачених попередно горбів коло Вовчух. Акція укр. частин, як подає Гуперт, ограничилася тільки до обстрілу Судової Вишні, а на інших відтинках — до обстрілу Медики й Львова. **(„Walki o Lwów" 189).**

Офіціяльне звідомлення з Галицького фронту з 22. II. 1919. р. подає: „...На захід від Городка зрана, після сильної артилерійської підготовки, Поляки повели наступ на Вовчухи, Коців, Долиняни, але були відперті. Пополудні нові атаки Поляків під покриттям чотирьох панцирок також не вдались, ворог був відкинутий в свої старі позиції, а один його панцирний поїзд був розбитий нашою артилерією і лежить знищений на залізничім торі". З інших відтинків згаданий тільки відтинок Рава Руська—Немирів, де укр. частини заперестали наступів та дещо подалися взад.

Так отже тільки на рудецькому відтинкові укр. війська мали успіхи й мимо сильних наступів Поляків, змогли переважно вдержати становища, здобуті 20. лютого, з яких могли острілювати залізничий тор Львів—Перемишль, через що рух поїздів міг відбуватися хіба тільки вночі. Тому

зрозумілим є, що Поляки постановили за всяку ціну відсунути українські частини від цього тору, та стали стягати сили. Про це повідомлено команду „Ґрупи Гофмана", яка вислала до розпорядження сот. Станіміра спершу II./24. курінь пор. Левицького а відтак I./24. кур. чет. Ясінчука; це сталося правдоподібно вечером, або зараз пополудни 22. лютого. I./24. курінь полишив сот. Станімір як резерву в Добрянах, а II./24. курінем скріпив фронт на відтинку Долиняни—Попелі.

23. лютого 1919 р. повели Поляки наступ зі сторони Браткович на Попелі й Стоділки, однак частини сот. Станіміра, скріплені II./24. курінем пор. Левицького, відперли Поляків з великими для них втратами. Сотня чет. Стефанишина з куріня сот. Станіміра здобула тоді 2 скоростріли. По цім невдалім наступі Поляки вже не підпринимали жадної зачіпної акції.

Офіціяльне звідомлення з 23. II. подає: „...Здовж залізниці Львів—Перемишль уперті та успішні для нас бої в цілі припинення всякого залізничого руху". А на інших відтинках майже без змін. Пресова Кватира Н. К. Г. А. цьогож дня звідомляла: „...На лінії Городок—Перемишль ворог, потерпівши двократне діймаюче пораження, не підпринимає ще нових наступів..."

Ще треба згадати, що цього дня, як подає Гуперт, українська артилерія острілювала Городок Ягайл. і міст на Верешиці. **(„Walki o Lwów", 189)**

Слідуючого дня, це є **24. лютого 1919. р.** вже не було боїв. Цього дня фронт „Ґрупи Гофмана" остаточно усталився так: II. курінь сот. Станіміра держав Поріче Ґрунтове—Нойгоф—Угерці Незабитівські—Стоділки; II./24. курінь Попелі Великі й Малі й часть Долинян; I. курінь У. С. С. пор. Івановича держав Долиняни й Вовчухи; I. курінь пор. Гладиловича (певно разом зі сотнею чет. Чайківського) в Милятині, Барі й Довгомостисках, а I./24. курінь чет. Ясінчука був в резерві (дві сотні в Годвишні а одна в Добрянах). I. гарматний полк „Дніпровської Гарматньої Бриґади" стояв в Путятичах, куди прибув ще 19. II. з-під Довгомостиск. Де стояв другий гарматний полк цеї бриґади — не знаємо. Команда групи, разом з ріжними установами залишилася й надалі в Рудках, а команда гарматньої бриґади здається залишилася в Дубаневичах.

Дня **25. лютого 1919. р.** о год. 6. почалася перерва в операціях, внаслідок завішення зброї, що сталося під натиском місії антанти з французьким ґен. Berthelmy на чолі. Але, здається, що ще вночі, перед перервою в операціях, укр. частини як рівнож і польські в сусідстві рудецької групи виконали якусь акцію, бо офіціяльне звідомлення з 25. II. подає: „...На лінії Львів—Перемишль: Наші частини заняли Заріче на північний захід від Судової Вишні. Наступ Поляків на Білу Гору і Оттенгавзен відбито з великими для них втратами, відкидаючи їх кольони баґнетами та ручними ґранатами; притім ми заняли село Мальчиці...".

7. Оцінка української акції. Цими подіями дня 25. лютого 1919. р. закінчилася перша фаза української офензиви на залізничий шлях Львів—Перемишль підпринятої з відтинка „Ґрупи Гофмана". З опису перебігу акції бачимо, що офензиву провадила ґрупа спочатку власними силами, скріпленими третього дня частинами I-ого куріня У. С. С. Щойно шестого, зглядно семого дня затяжних боїв, скріплено „Ґрупу Гофмана" ще двома курінями, а саме I./24. і II./24., завдяки яким вдалося зломити польські наступи, які зміряли до відсунення українських частин від залізничого шляху Львів—Перемишль, та задержати під обстрілом цей шлях, що унеможливило комунікацію на нім та тимсамим дуже утруднило положення Поляків у Львові. Але сам перебіг операцій (хоч остаточно мав він значні успіхи) вказував, що акцію з української сторони ведено дуже несміло, що був брак резерв, через що не можна було в скорішім темпі загрозити шляхові та що властиво зачіпною стороною були скоріше Поляки, як Украніці. Передусім дається зауважити брак точно обдуманого пляну, в який спосіб перевести акцію. Виглядає це так, якби всі, так нижчі, як і вищі команданти думали тільки про це, якби то відбити польські наступи.

е) ЗАВІШЕННЯ ЗБРОЇ.

1. **Ситуація Поляків з кінцем лютого 1919 р.** Хоч офензиву провадила Українська Гал. Армія несміло й нерішучо, то однак положення Поляків ставало щораз то більше катастрофальне. Гуперт пише, що тиждень офензиви приніс Українцям під Львовом в останнім дні дуже важну здобич через уміщення під самим залізничим тором на захід від Городка Ягайл. під Братковичами, що унеможливило Полякам за дня залізничий рух через цілий час тревання завішення зброї. „Було очевидною річчю" — пише він дальше — „що це напровадить Українців до так значного побільшення своїх сил в цьому місці, що внаслідок браку у нас всяких резерв, неминучим станеться, у випадку поновлення воєнних кроків, тревале перервання ними залізничого получення Львова з Перемишлем". А загальне положення Поляків було тоді дуже тяжке. Кожної хвилини могло прийти до війни Польщі з Чехами та й більшовиками, а крім того хід операцій в Галичині був для них некорисний не тільки під Городком, але й коло Белза—Рави Руської **„Walki o Lwów"**, 190—191). Та з опресії виратувало їх завішення зброї, на який галицький уряд, під натиском представників Антанти, добродушно й легковірно згодився.

2. **Акція представників Антанти.** Вже другого дня української офензиви, а саме 18-го лютого 1919 року, одержав шеф штабу У. Г. А. полк. Курманович телеґраму від представників Антанти на імя Начального Вожда ґен. Павленка з проханням до Начальної Команди о негайне завішення зброї, щоби цим уможливити переїзд членів міжнародньої комісії з Перемишля до Львова. Ґен. Павленко у своїх споминах підкреслює цей момент, що телеґрама наспіла саме 18 лютого, коли то українські війська вже широко заанґажувалися в операції, і тому він наказав переслати прохання Антанти на руки міністра Голу-

бовича із зазначенням, що домагання виконати неможливо. Та на цьому не скінчилося, бо 20. II. 1919 р. Начальна Команда вдруге одержала домагання антантської місії, щоби ґен. Павленко уможливив переїзд її із Львова до Ходорова для переговорів у справі завішення зброї, при чому зазначалося, що відкинення вимоги розглядатиметься, як акт ворожого чину супроти Антанти (Павленко, „Укр. польська війна", стор. 43—44).

Ця антантська місія та її пропозиції в справі завішення зброї і перемиря, не впала так нагло й несподівано, якби тепер хто думав. Про те, що вона має прибути в Галичину, що в її складі находиться ворожо до нас успосіблений французький генерал Бертельмі, та що місія везе зі собою пропозицію перемиря на основі некорисної для нас демаркаційної лінії, знали деякі наші круги вже з початком лютого, а то й ще скоріше. Часопис „Стрілець" вже в 6. числі з 5 лютого 1919 року писав виразно: „...Франко-англійська місія під командуванням ґенерала Бертельмі і полк. Уейда приїхала до Львова і ставить Українцям безумовне домагання відступити Полякам одвічно українські території по Буг. Таким робом Львів, ...Перемишль, ...Холм, ...Дрогобич і Стеб ник ...продається Полякам, ...проти волі усего українського народу" (стор. 2). А в 5. числі з 29. січня 1919 згадує рівнож за антантську місію у Львові, яка розпочала переговори ще 21. І. 1919. та поставила подібні домагання (стор. 2). Велика частина українського громадянства, а передусім Армія прочувала й здогадувалася, що Поляки покористуються цією місією саме тоді, коли їх ситуація буде критична. Тому галицький уряд повинен був вже в самих початках, як тільки дістав відомости, що така місія іде, — застановитися, як має поступити, щоби пізніше не рішати справи прихапцем і необдумано.

Остаточно сталося так, як Армія й більша частина громадянства думала й прочувала. Коли ситуація Поляків стала прибирати катастрофальний характер, послужилися вони місією побідної Антанти, вгадуючи добре, що галицький уряд не зможе протиставитися її домаганню завішення зброї навіть в хвилині, коли операції Галицької Армії розвиваються корисно. Ґен. Павленко пише, що самий факт можливости переговорів дуже шкідливо відбивався на його замірах. Але галицький уряд не знайшов можливим відмовити відпоручникам держав-переможців, які 22. II. 1919 р. о год. 13-ій прибули зі Львова до осідку Начальної Команди, Ходорова. В склад місії входили слідуючі особи: від Англії: ґен. Carton de Wiart, полк. Maule і полк. Smuchy; від Франції: ґен. Berthelmy і майор Vicaire; від Італії: майор Stabile і пор. Porgolesi; від Злучених Держав Північної Америки: професор Lord і пор. Foster. Ця місія забавила в Ходорові аж до другого дня, це є до 23. II., коли то пополудні відїхала до Львова, одержавши згоду гал. уряду на завішення зброї. (Павленко: „Укр.-польська війна", 44; „Република" ч. 20 з 25. II. 1919, стор. 2 і 4).

Домагання, які згадана місія поставила до ґен. Павленка в дуже нетактовній, а навіть образливій формі (сама ця форма домагання могла була дати причину до заперестання переговорів) зводилися до того, щоби зараз заперестати боїв з Поляками. В дальшій розмові заявив ґен. Бертельмі, що демаркаційна лінія йшла би (в головних чертах) так: Рікою Бугом від давної австрійсько-російської границі починаючи, границями повітів жовківського й камінецького, камінецького й львівського, львівського й перемишлянського, бібрецького й перемишлянського до стації Вибранівка, вздовж південної границі львівського повіту й вздовж східних границь повітів Дрогобич і Турка. Це булаб в головних чертах так звана пізніше „лінія Бертельмі" (Павленко: „Укр.-п. війна", 45).

3. **Умова про завішення зброї.** Галицький уряд під проводом Ізидора Голубовича — як вже згадано — згодився на завішення зброї й на ведення дальших переговорів в справі перемиря. Умову про завішення зброї на галицькім фронті підписала з української сторони делеґація в особах: полк. Мирона Тарнавського, д-ра Льва Бачинського та о. Бонна. З польської сторони підписали її: полк. Мечислав Кулїньскі, майор ґен. штабу Гемпель і майор Маріяньскі. Умову підписано у Львові дня 24. лютого 1919 р. о год. 12.45. Ця умова постановляла:

Точка 1. — Усі воєнні акції устають з днем 25. II. нового стилю, 6. година рано.

Точка 2. — Обі сторони задержують свої позиції — всякі виводи, також і аеропланами устають.

Точка 3. — Всякі тактичні пересування і довіз амуніції заборонений в обшарі між Самбором, Миколаєвом, Бібркою, Куровичами, Красним, Камінкою Струмиловою, Кристинополем, Сокалем, Грубешовом, Белзцем, Наролем, Рожанцем, Червоною Волею, лінією Сяну, Перемишлем, Устриками Долішними й Самбором.

Точка 4. — Обосторонну комунікацію на цілім фронті забороняється. Перехід для парляментарів виключно шоса: Львів—Сихів.

Сот. Антін Ліськевич, командант куріня.

Точка 5. — Завішення оружжя триває до 26. лютого 6. год. рано. Як не наступить виповідження о тій годині одного дня, продовжується завішення оружжя о дальші 24 години. Розпочаття неприязних кроків може наступити 12 годин від хвилі доручення виповідження міжкоаліційній комісії у Львові, котра відбір потвердить з вимінeнням години відбору.

Точка 6. — Офіцири коаліції контролюють обі сторони й рішають всякі спори.

Точка 7. — Обосторонні комісії в слідуючих пунктах: Самбір, Миколаїв, Бібрка, Красне, Камінка Струмилова, Кристинопіль, Белзець, Перемишль, Хирів. Коаліційні офіцири будуть в Миколаєві, Бібрці, Краснім і Перемишлі. Комісії удаються в протягу 25. лютого на визначені їм місця на основі леґітимацій, виставлених комендантами дотичних ґруп в ранзі що найменше штабового офіцира. Члени тої комісії мають безусловно право повороту по виповідженню завішення оружжя. („Република" ч. 21 з 26. II. 1919, стор. 2).

Деякі з постанов цієї умови, як їм докладніше приглянутися, були для нас некорисні. Приміром точка 7. установила забагато контрольних місць по українській стороні, а замало по польській. А визначення границь теренів, в яких не можна було довершувати пересувань частин та довозити муніцію (точка 3.) було для Українців менше корисне, як для Поляків хоч би тільки з цеї причини, що не втягнено в ці границі такого важного тоді залізничого вузла, як Ярослав.

Але остаточно ці дрібні справи не мали великого значіння для цілости. Подією о рішаючих наслідках було саме заперестання боїв, — саме завішення зброї на кілька днів, що дало змогу Полякам зібрати на заході деякі відділи та підсунути їх до лінії боєвого терену. Гуперт, згадуючи про завішення зброї, пише виразно, що воно давало Полякам цінну користь в проволоці боїв о 5 днів, річ дуже важну зі згляду на прибуття підмоги, що однак вони окупили згодою на недовоження в тому часі потрібної для Львова муніції й заказом всіляких дальших полевих робіт (над укріпленням становищ) („Walki o Lwów", 195).

4. **Події на рудецькому відтинку в часі завішення зброї**[1]**).** Хоча від 25 лютого 1919 р., год. 6 рано зачало обовязувати 24-годинне завішення зброї з автоматичним продовженням все о 24 години, то однак на рудецькому відтинку не було спокою. Річ у тому, що на очах українських військ їхало тоді до Львова багато поїздів а команди курінів здається дістали повідомлення, що на добу може переїхати до Львова тільки три поїзди з харчами; тому вони казали стрільцям острілювати надчисельні поїзди. Це мало місце вже в першім дні завішення зброї (це є 25. II. 1919) Внаслідок того вислали Поляки з Городка до Стоділок парляментаря, якого приняв сот. Станімір. Парляментар зажадав, щоби команда „Групи Гофмана" вислала своїх парляментарів до Городка, де в присутности антантського відпоручника мали рішитися всякі спірні квестії. Повідомлена про це телефонічно команда ґрупи казала виготовити письменний протест проти того, що Поляки посилають до Львова на добу більше як три поїзди, та повновласти для сот. Станіміра й ще якогось поручника, яким приказала удатися до Городка як парляментарям. Протест і повновласти виставлено 25 лютого. Сот. Станімір разом з другим парляментарем прибув до Городка певно 26 лютого.

З рамени антантської місії прибув до Городка полк. **Smith**; йому дала місія повновласть (датовану 25. II. 1919), в якій поручала удатися до Городка Ягайл., та видати на місці зарядження комендантам обох воюючих на цьому відтинку сторін а то внаслідок непорозумінь, які повстали тут зараз по проголошенню завішення зброї. Разом з полк. **Smith**-ом прибув і майор **Stabile**.

Оба парляментарі „Групи Гофмана" зійшлися з антантськими відпоручниками, усунули непорозуміння й остали на стації в Городку, як орган, контролюючий поїзди (ходило о контролю муніції й зброї).

Та заки полагоджено спірні справи, виконали Поляки дня 26 лютого наступ на частини „Групи Гофмана" з наміром відкинення їх від залізничого шляху, та тим самим забезпечитися від обстрілу поїздів. По сильній артилерійській підготовці наступили від сторони Браткович два курені, від сторони Городка й від сторони Вовчух по одному куріневі. Цим силам вдалося заняти горби на полудне від Браткович та село Вовчухи. Однак мимо цього українські частини на 10 км. відтинку від Городка по Родатичі були віддалені від залізничого шляху тільки на пів км. і тому мали все ще можність острілювати поїзди. (Hupert: „Walki o Lwów", 195—6; Сопотніцкі: „Kam-

Чет. Семен Український, кмдт. 9 сотні куріня Лісьмевича.

[1]) На основі: А) Рукопису о. д-ра Вергуна; Б) Праць Сопотніцкого і Гуперта.

panja..." 107). — Як зареаґували на наступ Поляків антантські представники в Городку та наші парляментарі (може їх ще там не було), не знаємо.

Це були-б найповажніші випадки на рудецькому відтинку в часі завішення зброї.

5. **Переговори в справі перемиря; їх зірвання.** По підписанню умови в справі завішення зброї, розпочалися переговори в справі перемиря. Галицький уряд вислав до Львова дня 25 лютого 1919 р. осібну делеґацію. Переговори затягнулися до 28 лютого з перервою в дні 27 лютого коли то місія Антанти їздила вдруге до Ходорова на побачення з Головним Отаманом Петлюрою, який робив натиск на галицький уряд, щоби приняв услівя перемиря, які ставила антантська місія. Однак ця місія обстоювала згадану вже „лінію Бертельмі" як демаркаційну, що було не до приняття для галицької делеґації, яка поставила домагання лінії Сяну. Остаточно дня 28 лютого вечером українська делеґація відкинула пропозиції антантської комісії. (Павленко: „Укр.-польська війна..." 47—49). Ту ще треба зазначити, що поведення членів місії супроти укр. делеґації було знову дуже нетактовне.

6. **Дальша боротьба.** Українська делеґація у переїзді через Ходорів до Станиславова, поручила пізно вночі Начальній Команді проголосити дальшу боротьбу. Штаб це виконав негайно, даючи наказ: „До Галицької Армії", датований 1. III. 1919, в якім згадуючи про примус переговорів і „лінію Бертельмі", що ображувала найсвятіші почування кожного Українця, завзивав всіх старшин і стрільців до здвоєння енерґії в боротьбі та кінчився закликом: „Хай нас розсудить залізо і кров". Офіціяльне виповідження завішення зброї з української сторони наступило 1 березня 1919 р. о год. 16,30; операції могли розпочатися, на основі згадуваної умови про завішення зброї, щойно за 12 годин. 2 березня відділи обох воюючих сторін стали проявляти боєву діяльність, яка однак ще через кілька днів була незначна.

є) ДРУГА ФАЗА УКРАЇНСЬКОЇ ОФЕНЗИВИ НА ЗАЛІЗН. ШЛЯХ ЛЬВІВ — ПЕРЕМИШЛЬ

1. **Приготування Поляків.** По виповідженню завішення зброї — розпочали обі сторони приготування — Українці до продовжування офензиви, Поляки до її відбиття. Але положення Поляків було й надалі ґрізне. Командуючий польськими відділами в околиці Львова ґен. Розвадовський жадав ще в часі завішення зброї — від своєї Начальної Команди амуніції й людей, додаючи, що на випадок поновлення операцій, зможе видержати боротьбу тільки кілька днів, при чому неминучим буде перервання залізничого шляху коло Судової Вишні. Вкінці вислав він телеґраму до премієра Падеревського, що о скільки не одержить значної підмоги — то не ручить за вдержання Львова. Начальна команда післала йому на поміч крім трьох доповняючих, похідних сотень ще 2 курені й 2 батерії до Перемишля, які однак щойно 6. III. змогли вирушити звідси до Родатич (між Городком і Судовою Вишнею) (Hupert: „Walki". 196). „Довудзтво Всхуд" сотворило з тих частин ґрупу о 3 куренях і 2 батеріях, команду якої обняв підполк. Бекер. Рівночасно провід операцій в районі Городка обняв підполк. Фара, а цілу полосу на захід від Верешиці приділено до перемиської округи та поручено її командантові, полк. Мінковичеві оборону залізничої лінії Перемишль—Городок Ягайл. (Šopotnicki: „Kampanja..." 109).

2. **Концентрація українських сил***). Начальна Команда Галицької Армії, задумуючи продовжувати дальше розпочату офензиву, постановила сконцентрувати на відтинку „Ґрупи Гофмана" ще більші сили, як дотепер там були. В тій ціли пересунено там в перших днях березня ще дальші два курені бриґади У. С. С., а це курінь сот. Білинкевича і курінь пор. Іваницького та частину бриґадної артилерії під проводом команданта бриґади от. Букшованого та команданта 1. полку піхоти У. С. С. сот. Носковського, курінь пор. Ліщинського з „Ґрупи Щирець", сильний III. курінь сот. Ліськевича з „Ґрупи Хирів" під командою пор. Савицького (командант цього куріня сот. Антін Ліськевич, висланий в часі завішення зброї в контрольній комісії до Хирова, прибув на рудецький відтинок дещо пізніше від свого куріня, та обняв зараз команду „Ґрупи Судова Вишня", про яку вкоротці буде мова). та вкінці пересунено на рудецький відтинок „Перший Гуцульський Курінь" чет. Гриця Голинського". Крім цього найшовся під Судовою Вишнею ще курінь сот. Коробейка (звідки й коли він там взявся — не знаємо), а по розпочаттю наступу прилучено ще до цих відділів яворівський курінь чет. Гриневича і яворівську батерію полевих гармат під командою якогось сотника (Німця) та ґірську батерію до острілювання панцирних поїздів. Рівнож стягнено звідкись на рудецький відтинок 1 батерію з двох далекострільних тяжких гармат (званих 42-лінійними) під командою пор. Костинчука.

Так отже до нового удару сконцентрувала Н. К. Г. А. на відтинку „Ґрупа Гофмана" між Городком а Судовою Вишнею 11, зглядно 12 куренів та значну скількість артилерії. Боєвий стан цих сил виносив около 6.000 крісів, 60—80 скорострілів та около 32 гармати (24 полевих гармат „Дніпровської Гарматної Бриґади", 2 тяжкі пор. Костинчука, 1 батерія полевих гармат з Яворівщини та 1 батерія ґірських гармат); харчевий стан доходив до 10.000 людей та до 500 коней.

Коли говорити про боєву вартість й чисельний стан поодиноких частин, то треба зазначити, що вибивалися на чоло слідуючі: Всі три курені Бриґади У. С. С., курінь сот. Станіміра, курінь сот. Антона Ліськевича (складався з трьох сильних со-

*) На основі: А) 1. Рукопису о. д-ра Вергуна; 2. устних інформацій п. інж. Антона Ліськевича; Б) друкованих річей, а то: 1. Микола Угрин-Безгрішний: Українські Січові Стрільці (В десятиліття 1914—1924) в календарі „Червоної Калини" на 1924 рік (стор. 50); 2. Будз Петро: „Гуцули в боях під Городком у марті 1919 р." (з дневника учасника), „Український Скиталець" з 1922 р., ч. 12, лютий—март, стор. 8—9.

тень, якими командували під Судовою Вишнею: чет. Мороз, пор. Олександер Трач*) і чет. Вербицький, а командантом куріня був пор. Савицький; цей курінь мав 8—10 скорострілів) та курінь чет. Голинського.

Цей курінь стояв при кінці лютого і з початком березня 1919 р. залогою в Самборі. Дня 2. березня доповнено його одною сотнею з IV/36 коломийського куріня й наказано поготівля. По доповненню мав він три піхотні сотні по 200 пробоєвиків і одну скорострільну сотню з 14 скорострілами. Дня 3. III. приділено до нього ще сотню кавалерії й 1 батерію легких гармат. У той спосіб зложено: „Окремий загін чет. Гриця Голинського й поставлено його до диспозиції Н. К. Г. А. Дня 4. III. одержав чет. Голинський приказ Н. К. Г. А. такого змісту: „Чет. Голинський відійде сейчас зі своїм окремим загоном до „Ґрупи Рудки“ й зголоситься там у команданта тої ґрупи“. Дня 5. III. рано зголосив чет. Голинський командантові „Ґрупи Рудки“ прибуття загону до Рудок. Там приказано йому відійти ще того самого дня з цілим загоном до Путятич, 12 км. на північ від Рудок, а самому явитися на другий день о год. 13-ій в кімнатах парохії в Гошанах для потрібного обговорення завдання найближчих днів. Слідуючого дня, це є 6-го III., прибув загін до Путятич. (Далі буде).

*) В 3. числі „Літопису Червоної Калини“ з цього року ми подали помилково, що пор. Олександер Трач зістав коло 20. лютого 1919 р. шефом штабу „Ґрупи Рудки“. Тут спростовуємо це місце (на стор. 15) в тому напрямі, що він зістав шефом штабу щойно десь в половині березня. До цього часу ця ґрупа не мала шефа штабу. — І. К.

Білянс Видавничої кооп. з обм. пор. „Червона Калина“ за рік 1932

Р-к оборотів за рік 1932.

Запасний фонд	3.203.87	
Уділи	11.745.50	
Кредит готівковий	61.382.63	70.621.38
Кредит товаровий	1.183.—	4.207.60
Торги	62.202.99	29.889.18
Переходові суми	8.821.79	10.541.16
Відсотки і провізії	654.66	6.423.22
Кошта завідування	71.24	23.847.86
П. К. О. Варшава	30.838.68	30.480.92
Льокати в Коопер.		143.49
Альманах		1.491.17
Зиск		2.561.37
	180.104.36	180.207.35

Р-к страт і зисків.

З рахунку видань		24.180.82
„ %	5.450.36	
„ коштів завідув.	18.498.54	
До білянсу зиск	231.92	
	24.180.82	24.180.82

Білянс за рік 1932.

	Стан	
	довжний	чинний
З р-ку каси		7.45
„ зап. фонду	28.661.99	
„ уділів	43.398.66	
„ кредиту готівк.	59.288.50	897.05
і товарового	11.758.20	
„ запас книжок		73.152.51
„ довжників		73.453.23
„ лядові вірителі	5.265.69	
„ зачети		3.558.40
„ переходов. сум	7.442.41	1.736.38
„ П. К. О. Варшава		177.15
„ відсотків	254.60	
„ коштів завідув.		1.814.69
„ льокації		1.505.11
„ зисків і страт	231.92	
	156.301.97	156.301.97

Білянс за рік 1931.

З р-ку каси		110.44
„ зап. фонду	25.458.12	
„ уділів	31.653.16	
„ кредиту	68.021.20	391.00
„ товарового	14.782.80	
„ запас книжок		86.317.92
„ довжники		67.964.27
„ вірителі	7.359.15	
„ зачети		6.108.40
„ відсотків	572.80	
„ кошт. завідув.	5.101.67	1.638.28
„ льокацій		1.361.62
„ переход. сум	8.205.94	780.54
„ Альманах	1.491.17	
„ П. К. О. Варшава		534.91
„ зиск з р. 1929.	12.70	
„ зисків і страт	2.548.67	
	165.207.38	165.207.38

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

Кавчак др. кап. Старшина і козак. Пер. з польського. „Укр. Стрілець". Олександрів Куявський, 1921, ч. 3, ст. 44—49.

Календар Червоної Калини на 1922 р. Жовква, 1922, 8°.

Перший рік видання, без перерви щороку виходить дотепер. Одно з найбогатших жерел до історії визвольної війни, містить велику кількість найріжнороднішого воєнно-військового матеріялу зі значною кількістю ілюстраційного матеріялу.

Календарі инші.

Серед инших календарів, що містять в собі матеріяли до визвольної війни, на першім місці треба поставити календарі „Просвіти", починаючи від самого початку світової війни. В них вміщено величезну масу ілюстрацій. З американських треба на першім місці поставити календарі „Канад. Українця". З решти календарів чимало містять відповідного матеріялу, а бодай ріжних інформацій: „Приятель українського жовніра" — Львів 1923, „Розвага" — памятна книжка полонен. Українців — Фрайштадт 1916 і 1917, „Іл. кал. Канад. Фармера" — Вінніпеґ, щороку, Кал.-альман. „Дніпро" — Львів від 1923 р. щороку, Календар. вид. УГА — Хмельник 1920, Воєнний іл. кал. для укр. виселенців, жовнірів і селян — в Ґмінді 1917. Віденський іл. кал. для воєнних еміґрантів 1916, Віденський кал. Укр. Мистец. Накладні 1921. Віден. Альманах тоїж 1922. Кал. „Укр. Громади" в Білій 1918, „Приятель Жовніра" — Вінтерберґ-Відень-Новий Йорк 1914—1918, „Приятель Жовніра" — Перемишль 1919. „Революціонер" кал. — Тернопіль 1919. Стріл. кал. альманах Артистичної Горстки і Пресової Кватири УСВ — Львів 1917, Стрілецький Кал. — Староконстантинів 1920 (УСС). Кал. „Товариш" — Раштат 1915, 1916. „Золотий Колос" Львів 1930—1933, Нар. Кал. — Станиславів 1919, „Неділя" кал.-альм. — Львів 1930, Іл. Кал. „Рідна Нива", Вінніпеґ 1928, „Приятель Семї" — Лодзь 1924, Просв. Укр. Кал. — Берестя 1919. Робітничі календарі — Вінніпеґ. Ню Йорк, Чернівці. Львів за ріжні рр., Рогатинець 1925, „Русалка" — Львів 1924-33. Кал. „Новий Світ" — Монтреаль від 1915 і далі, Іл. Буковин. прав. кал. — Чернівці 1915—1918, Кал. „Бистриці" — Станиславів 1920—1924. Кал. „Бібліотеки для родин і молодіжи" — Львів 1919—1921, Іл. Кал. „Укр. Голосу" — Вінніпеґ 1927-31, Загальн. Іл. Кал. — Перемишль 1927—1931, Родинний іл. Кал. — Перемишль 1925-27, 1930, Іл. Укр. Нац. Кал. — Перемишль 1928, Іл. Нар. Кал. — Перемишль 1929, Кал. для всіх, — Львів 1932-33. Кал. „Громади" — Львів 1924, 1926, Загал. Кал. „Дніпро" — Джерси Сіти 1921, Іл. Кал.-Альм. „Жіночої Долі" — Коломия 1927, 1928 („Наш Світ"), 1929 („Наша Книга"), Іл. Кал. Сирітського Дому — Філядельфія 1919-28, „Запорожець" — Відень 1921, Укр. Жовнір. Кал-ик — Коломия 1919, Жовняр, Кал-рець — Львів 1917-1918, Кал-рики „Вперед" — Львів 1919-22, Кал-рик — Вецляр 1917, Кал-рик — Камянець 1919, Кал-рик Черв. Кал. — Львів 1926, Кал. Альм. „Зив" — Львів 1926, „Перелом" кал-рик — Балта 1920. „Самопал" кал. для всіх — Рогатин 1924, Кал. „Самохотника" — Львів 1918, 1919 (УСС), „Самохотник" підруч. кал-рик Черв. Кал. — Львів 1923—1925, Кал-рик для Січ. Стріл. і Жовнір. Українців — Відень 1917—1918 — і ин.

Кал-ий Петро. Тарасові дні в 1920 р. в стінах Київської „Ч. К.". „На хвилях життя". Пйотрків 1921, ч. 2, ст. 15—16.

Калинович Іван. В справі воєнних „Україніка", „Вістник Союза Визв. України". Відень 1917, ч. 8, ст. 127.

Відозва з закликом доставляти матеріяли для заміреного видання показчика.

Калитовський Єронім др. Прогулька на Маківку. Стрий 1919, накл. „Нар. Базару": Зоря, читанка для всіх, ч. 1, 8°. ст. 20.

Докладний опис відвідин і місцевости.

Калічак І. В дворі на постою. Оповідання. „Іл. Кал. Сирітського Дому" на 1923 р. Філядельфія 1922, в. 8°, ст. 100—102.

Воєнний побут.

Калічак Ілько. Записки четаря (Спомини 1918—1919). Львів 1931, м. 8°, ст. 104.

Кінець Австрії. Переворот. Захоплення українцями Борислава. На хирівськім фронті. Весна 1919 р. Відворот. З двома мапами.

Калюжний О. Як ми вертали на Україну через р. Збруч. „Коз. Думка" Камянець под., 1920, ч. 14.

Камінський Роман. Причинок до історії кінноти „Українських Січових Стрільців". „Червона Калина", збірник. Львів 1918, 8°, ст. 59—64.

Перебування автора в сотнях Кл. Гутковського, Осипа Букшованого, курінї Гр. Коссака, у Фаркаша комендантом україн. стріл. кінноти.

Камінський. Боротьба з контрреволюцією в 1920—1921 році. „Вісти", Харків 1927.

Капітан Хведір Сугак. „Вільне Слово", Зальцведель. 1916, ч. 22, ст. 8.

Повідомлення про смерть.

Капкан полк. Скорочена муштрова наука. Тимчасове видання Укр. Військ. Ґенер. Комітету. Київ 1917, 16°. ст. 63.

Капустянський полк. Роля української армії в боротьбі на польсько-українськім фронті. „Син України". Варшава 1920, 4°, ч. 2, ст. 2—4.

Карач Ів. др. пор. Похорони українських героїв, полк. Вітовського і чет. Чучмана в Берліні. „Укр. Прапор". Відень 1919, ч. 6.

Карманський П. До питання про гетьмана Павла Скоропадського. „Укр. Хлібороб", Уніон да Вікторія — Бразилія. 1925, ч. 24, ст. 2.

Карманський П. З великих днів. „Укр. Прапор". Відень 1919, чч. 23—25.

Спомини про захоплення влади укр. в Тернополі.

Карманський П. З великих днів. „Кал. Канад. Українця" на 1920 р. Вінніпеґ Ман. 1919. 8°, ст. 198—201.

Захоплення Львова 1. XI.

Карманський П. проф. Контрреволюційний заговір проти Галицького уряду. „Канад. Українець".

Карпенюк Маріян. Великдень під Львовом 1919. (Нарис з кріпавих боїв). Кал. „Просвіти" на 1925 р. Львів 1924. 8°, ст. 56—65.

Бої 19—20. IV. Козельники—Глинівка. 3. кур. 24 полож. п., ст. Тінкль.

Карпенюк Маріян. На Київ. (Спомини учасника). Іл. нар. кал. „Бистриця" на 1922 р. Станиславів 1922. 8°, ст. 48—63.

З 6-ма іл.

Карпенюк Маріян. День 31. серпня 1919 р. в Києві. „Кал. Черв. Калини" на 1930 р. Львів 1929. 8°, ст. 34—47.

Заняття Київа і сутички з денікінцями. Є це прод. попередньої статті „На Київ", друк. в кал. „Бистриці".

Карпинець Іван. I. курінь 8. бригади У.Г.А. Із записок. „Літопис Черв. Кал." Львів. 4°, 1931, ч. 1, ст. 12—14; ч. 2. ст. 20—23; ч. 3. ст. 20—21.

8. курінь. Перехід через Збруч. Похід на схід. Перегляд 8. бриг. ген. Кравсом в Нов. Ушиці. Відпочинок. Дальший похід на схід. Заняття Жмеринки. Заняття Козятина. Бої коло Васильвова. Заняття Київа. Денікінці в Київі. Укр. частини опускають Київ. Зміна команди 8. бриг. Наступ на Монастирище. Реорганізація 8. бриг. Наступ на Брацлав. Штаб 8. бригади і булавна сотня. Бриґада в районі міста Красного, на полудне від Жмеринки. Бригада в районі відпочинку (Гросолово-Кассель). Відхід над Дністер, до румун. границі.

Карпинець Іван др. Історія 8 Галицької бригади (давнішої „Групи Рудки" або „Групи Гофмана"). „Літопис Ч. К." Львів. 4°, 1932, ч. 6, ст. 7—10; ч. 7—8, ст. 12—16; ч. 10, ст. 16—20; ч. 11, ст. 19—23; ч. 12, ст. 18—24; кінець I. частини.

Вступ. Рудеччина в хвилі розпаду Австрії. I. Укр. оружні сили в Рудеччині в часі від листопада 1918 до половини січня 1919 р. а) Заняття Рудок і заснування першого укр. військ. відділу. б) Від 3. до 9. листопада. в) Повстання „Укр. Повіт. Ради в Рудках" (9. XI. 1918) та її діяльність до 19. XI. 1918. г) Пляни й акція поляків в 2. декаді листопада й наслідки цеї акції для Рудеччини. д) Паніка в Рудках 20. листопада 1918 та її наслідки. е) Ситуація довкола Рудеччини в третій декаді листопада. є) Зачіпні операції рудецького відділу (від кінця листопада до 19. грудня 1918). 1) Виправа під Судову Вишню. 2) Заняття Городка 3. грудня 1918 р. 3) Друга виправа на Городок з 18. на 19. грудня 1918 р. з) Зачіпні операції поляків; Рудеччина в небезпеці (від 21. до 26. грудня 1918 р.). 1) Виїзд поляків з Городка на Угерці Незбитівські 21. або 22. грудня. 2) Операції групи Сопотніцького (24—25 грудня). 3) Панцирний поїзд ч. 2. ж) Час згідного спокою (від 27. XII. до 11. I. 1919); деякі зміни в Рудеччині. З іл. і портретами.

Карпинець Іван др. Історія 8-ої Галицької бригади (давнішої „Групи Рудки" або „Групи Гофмана"). „Літопис Черв. Кал.". Львів. 1933. 4°, ч. 2, ст. 19—24; ч. 3, ст. 12—16; ч. 4. ст. 18—20; ч. 5, ст. 10—13; ч. 6, ст. 18—22; і далі.

II. Утворення операційної групи в Рудеччині та її бої до 15. V. 1919 р. а) Вступні замітки. б) Події, що приспішили утворення в Рудеччині операційної групи. 1.Офензива ген. Зелінського на Любінь Великий 12—13. I. 1919. 2. Рудеччина підчинена полк. Кравсові. Поміч і ліквідація небезпечної ситуації. в) Творення операційної групи. 1. Ліквідація повіт. команди в Рудках. 2. Творення команди операц. групи. 3. Прибуття артилерії. 4. Укр. сили на рудецькім відтинку по зліквідуванні офензиви ген. Зелінського, до кінця 2-ої декади січня 1919 р. г) Закінчення операції групи. 1. Відтинок рудецької групи та його офіціальна назва. 2. Початкова діяльність сот. Гофмана; організація установ та помічних відділів. 3. Рудеччина у групі. 4. Хиби в організації групи; коротка характеристика сот. Гофмана. 5. Бази групи. 6. Розміщення й сили частин групи. 7. Схема I. групи 8-ої Самб. бригади („Групи Гофмана" або „Групи Рудки"). 3. Декада січня 1919 р. ґ) Бої на відтинку „Групи Гофмана" до великої укр. офензиви (17. II. 1919). 1) Бої частин „Групи Гофмана" в часі її організації. 2) Фронт „Групи Гофмана" з кінцем січня 1919. 3) Події на відтинку „Групи Гофмана" в першій половині лютня 1919. 4) Початок бомбардування поляками Рудок з літаків. 5) Випад поляків з Порічча Любінського на Поріче Ґрунтове. д) Українська офензива на залізничий шлях Львів - Перемишль (1. фаза). 1. Оцінка тодішнього воєнного положення в польській літературі. 2. Оцінка тодішнього воєнного положення в укр. літературі. 3. Приготування офензиви Начальною Командою У. Г. А. 4. Оцінка пляну Нач. Команди Г. А.; недодержання тайни плянів офензиви. 5. Приготування до офензиви на місці; концентрація сил. 6. Перебіг офензиви в першій фазі; протиакція поляків. З іл. і мапками.

Карпінський О. Перед Зеленими Святами. (З кругів Т-ва Охорони Воєнних Могил у Львові). „Літопис Ч. К.", Львів 1932. 4°. ч. 6. ст. 2.

Справа реєстрації.

Карпюк Улян М. Смерть полк. Шаманека (б. шефа Штабу Галицької Армії). „Укр. Прапор". Відень 1921, ч. 21.

Ямпіль. V. 1920. Оповідання з уст раненого сотн. Титаря.

Карпюк М. Смерть Шаманека. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1921. 8°. ст. 112—114. „Приятель Укр. Жовніра", кал. на 1923 р. Львів 1922. 8°. ст. 112—114.

Біогр. дані, коротка характеристика.

Касяненко Ев. Вільне Козацтво (Враження зі зїзду). „Вістник Союза Визв. України". Відень. 1917. 8°, ч. 45, ст. 708.

Качор Андрій. Могила Героїв в Борщовичах. „Літопис Черв. Кал.“. Львів. 1930. 4°, ч. 9. стор. 19—20.

Відомости про 14 вояків.

К. В. Січові Стрільці. Їх історія і характеристика. Нарис. „Вперед“. Львів. 1920. ч. 65. ст. 3—4; ч. 66, ст. 3—5; ч. 67, ст. 3—4.

Теж. Окремою відбиткою. Львів. 1920. 16°, ст. 45. Накл. Ів. Квасниці.

Рецензія: „Вперед“. Львів. 1920, ч. 84.

К-в Я. Армейський вишкіл. Кал. Черв. Калини на 1923 р. Львів 1922. 8°, ст. 69—71.

Торкається У. Гал. Армії.

К-в Я. Над Дністром. Кал. Черв. Калини на 1924 р. Львів 1923, 8°, ст. 167—170.

Лютий 1920. Злука УГА з совіт. армією ЧУГА.

Кедрин І. Бої у Львові в офіціяльному польському освітленню. „Літопис Ч. К.“, Львів 1933, ч. 2, ст. 15—17.

Огляд польської праці „Оброна Львова“. Львів 1933, 8°, ст. 446.

Кедрин І. Польський ґенерал про львівські леґенди. (Цікава книжка для дослідувачів українського недавнього минулого). „Літопис Черв. Кал.“ Львів 1933. 4°, ч. 1, ст. 20—21.

Єще огляд праці польського ґен. Бол. Рої „Леґенди і факти“. Варш. 1932, 8°, ст. 372. Війна з поляками в Галичині 1918—1919.

Кедрин І. Симон Петлюра. Кал. Черв. Калини на 1927 р. Львів 1926. 8°, ст. 143—151.

Враження від убийства, його характеристика, життєпис.

Кедрин І. Чому досі нема повної історії Січових Стрільців? З приводу появи книжки ґен. Марка Безручка „Січові Стрільці в боротьбі за державність“. „Літопис Ч. К.“. Львів 1933. 8°, ч. 3, стор. 10—12.

Кедрин І. Берестейський мир. Кілька вступних уваг про нашу програну і виграну. „Берестейський Мир“ — спомини та матеріяли. Львів. 1928. 8°, ст. 9—40.

Кедровський Вол. Деякі психольоґічні підклади при творенню Армії У. Н. Р. Кал. „Дніпро“ на 1929 р. Львів 1928. 8°, ст. 27—39.

Кедровський В. Лист до Редакції. „Наша Зоря“. Ланцут 1921. 8°, ч. 10—11, ст. 31—32.

В справі Державної Інспектури.

Кедровський В. Початки національного війська. Збірник памяти С. Петлюри. Прага 1930, в. 8°, ст. 216—220: Листки із споминів.

Праця С. П. в проводі 1. і 2. військовими зїздами, у Військовім Ґенеральнім Комітеті. Взяття арсеналу.

Керування батерією. Збірник команд підчас руху та підчас стріляння легкої пушкової та гавбічної батерії. Камянець под. 1919. ст. 28.

Кибалюк Н. З крівавих днів. „Літопис Ч. К.“. Львів 1931. 4°. ч. 3. ст. 2—3.

Побутове. Юнаки проти москалів і поляків.

Кибалюк Н. З минулих днів. „Поступ“. Львів 1930. 8°, ч. 1—2, ст. 35—42.

З пригод Житомирської Юнацької Школи.

Київ освободжений. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. 4°, ч. 19, ст. 1.

Київ підчас большевицької революції. „Розсвіт“. Раштат 1917. 4°, ч. 86, ст. 1.

Київ у дні контрреволюції. „Гром. Думка“. Вецляр 1917, 4°, ч. 69, ст. 3.

К—ий В. Воєнні новини. „Табор“. Варшава 1932. 8°, ч. 17, ст. 119—123.

Воєнні приготування (Рад. Росія). Транспорт війська літаками (Британія). Воєнні орґанізації партії „Націонал-Соціялістів“ (Німеччина). Орґанізація війська. Сила війська (ЧСР). Орґанізація полка механічної кінноти (Сп. Держ.). Літаки для літання в стратосфері (Франція).

К-ий В. З військового життя на окупованій Україні. „Табор“. Варшава 1932. 8°, ч. 17, ст. 98—104.

Сила і стан червоного окуп. війська. Табор в Меджибожі. Непевний стан в 3. стріл. дивізії. „Контрреволюція“ у війську. Червоноармійці проти рад. уряду. „Політчас“. „Забезпечення“ родин червоноармійців. Нагорода за катування. Нищать господарство жовніра підчас його служби. Як кооперація обслуговує військо.

К-ий В. З військового життя на окупованій Україні. „Табор“. Варшава 1932. 8°, ч. 18. ст. 121—126.

„Осоавиахим“. Полтава під большевиками. Господарське безладдя. Нагорода за катування. Нема палива. Праця кооперації у війську. Зріст неписьменности на Україні. Як кооперація обслуговує військо.

Кисілевська О. На горі Присипі (З оповідань „Старої війни“). Кал. Черв. Калини на 1928 р. Львів 1927. 8°, ст. 75—77.

УСС. Є дещо також про гуцулів вояків і окрему гуцульську сотню при УСС-ах і УГА.

Кислиця Іван. Вбивство законного шефа Української Народньої Республики. „Дніпро“. Шикаґо 1926, ч. 23.

До убийства С. Петлюри.

К-ій Н. сотн. Як ми взяли м. Гайсин. „Рідний Край“. Львів 1921. 4°, ч. 121, ст. 4.

Повстанці Чуприна і Чорна Хмара.

Кінна батерія пор. Яросевича під Ігнатівкою. Кал. Черв. Кал. на 1929 р. Львів 1928. 8°, календаріюм — серпень.

6. Равська бригада. Літо 1919. УГА проти моск. Гер. вчинок. З іл.

Кінна батерія пор. Яросевича рішає бій. Кал. Ч. Калини на 1928 р. Львів 1927. 8°, календаріюм — вересень.

IX. 1919. Ліщин-Турин к. Житомира. II. корп. УГА проти черв. моск. Гер. вчинок.

Кінна стежа I. кінного СС п. добуває перехід через Случ і занимає міст під Чорторнєю. Кал. Черв. Кал. на 1924 р. Львів 1923. 8°, календаріюм — червень.

1919, проти больш., геройський вчинок. З іл.

К-к хор. З бойового життя 2-ої сотні полку (бувш. 7 кін. сотня). Спогад. За Україну. Каліш. 1920, ч. 1, ст. 6—8.

Захоплення моск. обозу кіннотою 2 стр. п. в Монастириськах 27. VIII. 1920.

Клим Т. До історії Нового Львівського Театру при Начальній Команді Галицької Армії. „Літопис Ч. К." Львів 1931. 4°, ч. 6, ст. 7—9.

1919. Винниця. Регулявків, овси, персонал. З іл.

Клим Т. „Новий Львівський Театер" при Начальній Команді Галицької Армії. „Літопис Ч. К." Львів 1931, 4°, ч. 3, ст. 7—8.

З документами.

Клим Т. „Петлюра в Львові, а він ся голить". Оповідання-спомин. „Літопис Ч. К." Львів 1931. 4°, ч. 5, ст. 15—17.

Проскурів 1919. З іл.

Климкевич Г. Отаман Кирило Карась. „Гром. Вістник". Львів 1922. ч. 152.

Некролог.

Ключенко Олег. Генералітет УГА. „Літопис Ч. К." Львів 1931. 4°, ч. 10, ст. 4—7.

Омелянович Павленко старший, Мих. Греков, Мир. Тарнавський, Ос. Микитка, Віктор Курманович, Ціріц, Гембачев, Ант. Кравс, Ад. Вольф. З іл.

Ключенко Олег. Генеральна Булава У. Г. А. „Літопис Ч. К." Львів 1931, 4°, ч. 4, ст. 5—10.

Сень Горук, Альфонс Ерле, Лєгар, Мишківський, В. Курманович, Греків, Штіпшіц, Тарнаву, Альфред Шаманек, Ціріц, Фідлер, Какурін, Бурмбрандт, Цімерман, Штукгайль, Пріжель, Шобер, Зегорш, Кулін, Лайош Папп де Яноші, Гембачів, Долежаль, Яккерт, Льобковіц, А. Біланц і ин.

Ключенко Олег, сотн. Мильний здогад. „Літопис Ч. К." Львів 1931. 4°, ч. 11, ст. 6.

В справі спроводування виступу УГА в дні 20. квітня 1920 р.

К—к І. Важкий спомин. 31. VIII. 1925. „Діло". Львів 1925 ч. 192.

Вступ до Києва обєднаних Українських Армій 31. серпня 1919 р.

К—в П. Сучасні нащадки Кармелюка (з приводу десяти панцерника „Кармелюк"). „Україна", журнал. Станиславів 1920, 4°, ч. 1, ст. 12.

Коротка історія 1-го кінно-гайдамацького куріня ім. отам. Яна Кармелюка.

К—кий. Спогад. „Зал. Стрілець". Каліш 1921. ч. 26, ст. 2.

Біля Вов. Ушиці. X. 1920(?). 3-тя Зал. Дивізія. Проти большевиків. Атака на хутір Щербині, смерть хор. Карпенка.

Князь Усерд. Підручний співаник. 28 найкращих пісень з ілюстраціями В—во „Журавлі". (Ростатин?)

Синефосвяшний.

Кобза Іван. До редакції „Українського Життя" в Луцьку. „Укр. Життя". Луцьк 1923, ч. 9/20.

Лист (фальшивий?) над Збруча, згадується про ген. Мартинюка, ген. Лінка, інспектора артил. Миколу Гоголя-Яновського, старш. М. Левченка, Гаврешка).

Кобилянський Л. др. Київський „Український Генеральний Військовий Шпиталь" в рр. 1917—1918. Спомини. „Літопис Ч. К.". Львів 1933, 4°, ч. 4, ст. 11—14; ч. 5, ст. 3—9.

З іл.

Кобринський хор. Опис американського скорострілa типу Люїс. (Рівне 1919??).

Ковальський М. З приводу однієї книжки. „Тризуб". Париж 1939, 8°, ч. 10, ст. 9—13.

„Чорні Запорожці" сотн. Бор. Монкевича.

Ковальський М. Фатальна помилка французького суду присяжних. „Вісти Укр. Центр. Комітету у Польщі". Варшава 1927, 4°, ч. 14/17, ст. 7—13.

Суд. процес убийці С. Петлюри.

Коваленський Ол. Ще раз в обороні Української Армії (Лист до редакції). „Укр. Нива". Варшава 1927, ч. 40.

Ковжун Павло. Кілька уваг до проектів орденів. „Укр. Слово". Станиславів. 1920. ч. 8, ст. 1.

Армія У. Н. Р. 1920.

Кожевників Петро. Історичне вбивство. „Студ. Вістник". Прага 1926, ч. 7/8, ст. 45—46.

С. Петлюра.

Козак Василь Резер. „Око". Каліш 1921. 4°, ч. 12, ст. 15.

Некролог. Зібраний Чорноморський курінь.

Козак 29-го куріня. Згадка про бійку під с. М—ю. „Зал. Стрілець". Каліш 1920, ч. 12, ст. 2.

Козак Дзюба і Пугач відбивають полонених. „Кал. Чер. Калини за 1928 р. Львів 1927, 8°, кал. — квітень.

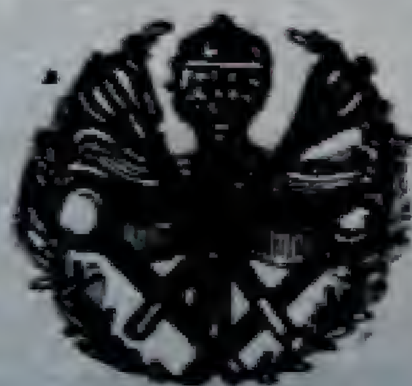

З цим числом висилаємо складанки на висилку передплати

за

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Просимо уважно прочитати статтю про стан нашого видавництва і негайно вислати передплату

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник | Число 7-8. | Липень-Серпень 1933.

*

ЗМІСТ:

Редагують: *Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький*

Відповідальний редактор: *Петро Пелех*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка